

פתרון הבחינה בהיסטוריה א', 3 יח"ל, מועד קיץ 2007

שאלונים: 24,022303

מוגש על-ידי: נעמי בלנק, רענן נוימרק ויעקב סרוסי

מורים להיסטוריה ברשת בתי הספר של יואל גבע

הערה: בשאלון שמונה נושאים (1-8), על הנבחן היה לבחור בשלושת הנושאים שלמד, ולענות על שש שאלות בסך הכל

נושא 3- קהילות יהודי קרקוב בתקופת השואה

הערה: על הנבחן היה לענות על אחת מהשאלות 9-10 (פרק ראשון)

ועל אחת מהשאלות 11-12 (פרק שני)

פרק ראשון

שאלה מספר 9

סעיף א'

דרך ההקמה של היודנרט בקרקוב:

עם פרוץ המלחמה ברחו רבים מחברי הנהגת הקהילה מקרקוב, והיא נותרה ללא הנהגה רשמית. לציבור היהודי עצמו נדרשה יד מכוונת. כמה עסקנים וותיקים ביקשו להתחיל בארגון פעולות סעד, אבל השלטונות הגרמניים לא היו מעוניינים בכך. הם היו מעוניינים להקים יודנראט מטעמם. שבוע לאחר שפרצה המלחמה [ב-8 בספטמבר 1939] הגיעו אנשי אס-אס לביתו של ד"ר מרק ביברשטיין, מורה ועסקן חברתי והודיעו לו על מינויו ליו"ר היודנראט בקרקוב. בתחילה ניסה ביברשטיין למחות נגד ההחלטה, אך הגרמנים הבהירו לו שהדבר עלול לעלות לו בחייו ובלית ברירה הוא הסכים לקבל את המינוי. הגרמנים הורו לביברשטיין להרכיב בתוך יומיים רשימה של 12 חברי מועצה. גם האנשים אליהם פנה ביברשטיין להצטרף ליודנראט סירבו בתחילה לקבל את התפקיד, אך נעתרו לבסוף בתנאי שיקבלו מחלקות שיפעלו לטובת הציבור היהודי. בחלוקת התפקידים לא התערבו הגרמנים. בנקודה זו חשוב לציין כי בתחילת הכיבוש ישבו עדיין יהודי קרקוב בדירותיהם, ובבעלות הקהילה היו עוד נכסים רבים. על אף מעשי הטרור הראשונים קיוו חברי היודנראט כי יוכלו לפעול לטובת הציבור היהודי ולא היה להם כל מושג על תוכניות הגרמנים לעתיד.

התפקידים שהוטלו על היוזנרט בקרקוב:

- על היוזנראט למלא את פקודות הגרמנים באופן המדויק ביותר ולהעבירן ליהודים. על הפקודות יהיה חתום היוזנראט ולא השלטונות הגרמניים. [כך השיגו הגרמנים מטרה כפולה: מצד אחד, נחסך כוח אדם גרמני כיוון שניהול הקהילה הופקד בידי היהודים. מצד שני, התסכול והזעם על הגזרות שהטילו הגרמנים הופנה כלפי היוזנראט עימו באו היהודים במגע יום-יומי ולא כלפי שלטונות הכיבוש].
- על האוכלוסייה היהודית למלא את כל פקודותיו של היוזנראט, וסמכויותיו כלפי היהודים הן בלתי מוגבלות.
- היוזנראט אחראי באופן אישי לקהילה היהודית ומייצג אותה בפני שלטונות הכיבוש הגרמניים.
- היוזנראט ידאג לכל צורכי הקהילה בתחומים השונים: חלוקת עבודה, תברואה, שמירה מפני מגפות (הגרמנים חששו מהתפרצות מגפות בקרב היהודים שעלולות לפגוע גם בהם בשל תנאי המצוקה).

הקשיים של היוזנרט בהתמודדות עם התפקידים שהוטלו עליו:

הבעיה העיקרית של היוזנרט הייתה כיצד למלא את פקודותיהם של זרועות השלטון הנאציות ולספק את תאוות הבצע שלהם ועם זאת לדאוג לצרכים הבסיסיים של האוכלוסייה בגטו. לדוגמה: הגרמנים חילקו מזון מועט ביותר והיוזנרט היה צריך לחלקו בדרך יעילה והוגנת עד כמה שניתן. מספר הדירות בגטו היה מצומצם והיוזנרט הוא שצריך היה להקצות דירות ליהודים שהלכו והצטופפו בגטו. כמו כן, היה צורך לשמור על היגיינה ציבורית למרות מצב התברואה הירוד, הרעב והמחסור בתרופות. היוזנראט היה חייב לאסוף מיסים ותשלומים שונים שנכפו על אנשים שחיו בתנאים של מחסור עצום, ובנוסף הנאצים הטילו מידי פעם גזרות שונות שהיוזנרט היה צריך למלאם. גם חלוקת אישורי העבודה ותעודות המאפשרות השארות בגטו (קנקרטות) היוותה קושי רב ליוזנרט, שכן ברור היה שבמקרים רבים הענקת תעודות ואישורים אלו תציל ממוות ואילו שלילתם שולחת את היהודים למותם. מאידך, לא יכול היה היוזנרט להנפיק אישורים רבים מידי שכן היה נתון למכסות מוגבלות שהקציבו הגרמנים. שני ראשי היוזנרט בקרקוב שילמו בסופו של דבר בחייהם בניסיון להערים על הגרמנים בחלוקת האישורים.

סעיף ב'

כיצד השפיעה העמדה של המושל הכללי הנס פרנק על מדיניות הגרמנים כלפי היהודים בקרקוב:
 הנס פרנק מביע בקטע עמדה שלפיה אין זה אפשרי שבקרקוב, שנבחרה לבירת הגנרל-גוברמן ולמקום מושבה של הפקידות הגרמנית הבכירה, יתגוררו אלפי יהודים. בהתאם לגישה זו החלו הגרמנים לרוקן את קרקוב מיהודיה.

● **גירוש יהודי קרקוב:** עם תחילת כיבושה של פולין הוגדרה המדיניות הנאצית האנטי-יהודית בפולין ב"איגרת הבזק של היידריך". באיגרת זו פקד היידריך [בכיר ב-ס"ס] להקים בכל הקהילות היהודיות בפולין "מועצות יהודים" – "יודנרט" שינהלו את הקהילה וישמשו גורם מוסמך שתפקידו להוציא לפועל את הוראות הגרמנים. בנוסף, קבעה האיגרת שיש להעביר את היהודים מהכפרים והעיירות לערי ריכוז המצויות בסמוך למסילות ברזל.

בקרוב ננקטה מדיניות ה**פוכה**: מטרת הגרמנים הייתה לרוקן את קרקוב עד כמה שניתן מיהודיה. נשאלת השאלה מהי הסיבה ליחס יוצא דופן זה? כיוון שקרקוב נקבעה לבירת ה"גנרל גוברנמן" באו לשבת בה גרמנים רבים, ראשי הממשל. השליטים הגרמנים לא היו מעוניינים להתחכך עם המוני היהודים שהתגוררו בקרקוב וראו בכך פחיתות כבוד. מבחינתם, המחשבה שיאלצו לחיות בקרקוב עם עשרות אלפי יהודים הייתה בלתי נסבלת ולכן החליטו לרוקן את קרקוב מיהודיה, בעיקר מדלת העם ולהותיר בעיר רק יהודים שאפשר להפיק מהם תועלת.

במאי 1940 פורסמה פקודה של ראש העיר קרקוב ולפיה נצטוו היהודים לעזוב את העיר. ביצוע ההוראה הוטל על היודנרט. כדי לזרז את קצב העזיבה קבעה הפקודה כי היהודים שייצאו עד ה-15 באוגוסט יורשו לבחור את מקום מגוריהם בערי השדה ולקחת עימם את כל רכושם. באותו הזמן היו בקרקוב כ-80 אלף יהודים, חלקם פליטים מעיירות הסביבה שהגיעו עם פרוץ המלחמה. עתה התכוונו השלטונות לגרש מקרקוב כ-65 אלף יהודים. תחילה גורשו הפליטים שהגיעו לקרקוב מערי השדה ועם עזיבתם הם קיבלו עזרה כספית קטנה, אך תושבי קרקוב הקבועים לא מיהרו לעזוב. כשהגרמנים ראו שקצב העזיבה איטי פרסם היודנרט הודעה כי בעיר יוכלו להישאר רק 10 אלפים יהודים. מי שיישאר לאחר ה-15 באוגוסט יגורש ויורשה לקחת איתו מטען של 50 ק"ג בלבד. בנוסף, נקבע שהנשארים בעיר חייבים בקבלת רישיון מגורים מיוחד. הוקמה ועדה מיוחדת בה ישבו נציגי השלטון הגרמני ונציגי היודנרט שתפקידה היה לבדוק אלפי בקשות לקבלת הרישיון. פעולותיה של הוועדה נפסקו בספטמבר 1940, כאשר כל חבריה נאסרו באשמת קבלת שוחד ונידונו לעונשי מאסר, ביניהם יושב ראש היודנרט מרק ביברשטיין, שמת מאוחר יותר מהתקף לב במחנה פלאשוב ב-1944.

בחודשים האחרונים של שנת 1940 החל הגירוש בכוח: המשטרה אספה יהודים ברחובות והוציאה מבתיהם יהודים שלא היו להם אישורים מתאימים. הצעירים נשלחו למחנות עבודה, המשפחות הוסעו ברכבת למחוז לובלין והושלכו ממנה בפתאומיות בתחנות קטנות בדרך. כאן ניסו לחפש מחסה אצל קהילות יהודיות, אך רוב הקהילות לא היו מסוגלות לעזור ורבים מהפליטים נספו בדרך מרעב, מקור וממגפת הטיפוס.

באוקטובר 1940 נותרו בקרקוב באופן רשמי 21 אלף יהודים בלבד ועוד כמה אלפים שוטטו בעיר ללא אישור.

● **מיקום הגטו:** עמדתו של הנס פרנק, כפי שהיא מופיעה בקטע, השפיעה על שיקולי הגרמנים במיקום הגטו בקרקוב. רובע קאז'ימייז', הרובע היהודי המסורתי בקרקוב, נחשב טוב מדי כמקום מגורים ליהודים מפני שהיה קרוב מאד למרכז העיר ולארמון וואוול בו שכן מושל הגנרל

גוברנמן הנס פרנק והגרמנים לא היו מעוניינים לשהות בקרבת היהודים. מה גם שהם חששו ממגפות העלולות לפרוץ בגטו ולהתפשט החוצה. רובע פודגוז'ה לעומת זאת, הרובע בו הוחלט למקם את הגטו, היה רובע עני שהיה מיושב כבר בחלקו ביהודים, עובדה שהקלה על ריכוז היהודים במקום ובנוסף, נהר הוויסלה הפריד בינו לבין מרכז העיר ומוסדות השלטון.

שאלה מספר 10

סעיף א'

מדיניות הגרמנים בנוגע לאספקת מזון לגטו:

הגרמנים הקציבו כמות זעומה ביותר של מזון ליהודים בגטו, 250 – 300 קלוריות לאדם ליום. כל אדם בגטו קיבל 100 גרם לחם ליום ופעם בחודש 200 גרם סוכר ו-200 גרם שומן. [הכמות המינימאלית לאדם מבוגר ליום היא 2,500 קלוריות]. זו הייתה מדיניות הרעבה מכוונת שנועדה להכחיד את יהודי הגטו. היודנרט, ובמיוחד מחלקת העזרה הסוציאלית שפעלה מטעמו ניסו להתמודד עם המחסור החמור במזון. היודנרט היה אחראי לקבלת המזון מהרשויות הגרמניות ולחלוקתו בין החנויות שבהן קיבלו היהודים את מנות הלחם, הסוכר והשומן לפי תלוישים מיוחדים. תלוישים אלו חולקו רק לתושבים חוקיים, כלומר לבעלי ה"קנקרטה" ואישורי עבודה. כל האחרים היו צריכים לאכול על חשבון קרוביהם.

דרכי ההתמודדות של היהודים בגטו עם הקושי באספקת המזון:

- כמו בתקופה שלפני הקמת הגטו נעזרה המחלקה לעזרה סוציאלית שפעלה במסגרת היודנרט ב"מוסד העזרה העצמית" שדאג להמשך הפעילות של ארגון ה"צנטוס" במתן מחסה, אוכל וטיפול בילדים יתומים. היודנרט הסתייע גם בתרומות מארגונים יהודיים מחו"ל. בחסות היודנרט הוקמו גם מטבחים ציבוריים לעזרת נזקקים וחולקו גם בגדים ונעליים.
- **הברחה:** חלק גדול מהמזון, התרופות ומוצרים חיוניים נוספים הוברחו לגטו בדרך לא חוקית. הרשויות שפיקחו על הגטו – כוחות שיטור גרמנים פולנים ושוטרים יהודים התעלמו במקרים רבים מההברחות, כיוון שהרוויחו הון תועפות מהשוחד ששולם להם על-ידי המבריחים. שיטות ההברחה היו מגוונות: בלילות הוכנסו לגטו עגלות סוסים ומשאיות שהביאו דברי מזון כשהשומרים ששוחדו מעלימים עין, משאיות אשפה עירוניות שעבדו בגטו הבריחו מזון, ופולנים ששיתפו פעולה עם מבריחים יהודים היו משליכים בגטו חבילות מזון מחשמלית שעברה בגטו. בהברחה עסקו גם יהודים שקיבלו היתר לעבוד במפעלים גרמניים ופולניים. גם ילדים רבים שחזותם ארית עסקו בהברחת מזון לגטו. היו פולנים ששמרו על שארית רכושם של ידידיהם היהודים והעבירו להם עזרה לגטו בתמורה לרכוש. בית המרקחת אותו ניהל הפולני פאנקייבויץ' שימש גם הוא מוקד להברחות. גם היודנרט הסתייע בהברחות לפעילות הסעד הענפה שניהל.

סעיף ב'

מדוע התירו הגרמנים פעילות בתחום התרבות בגטו:

הגרמנים התירו פעילות תרבותית בגטו כדי להשלות את היהודים שקיומו של הגטו מובטח ולא יעונה להם כל רע.

במה סייעה הפעילות התרבותית ליהודים:

המצוקה בגטו הלכה וגברה ודווקא בנסיבות אלו חיפשו היהודים מקור תקווה עליו יוכלו להישען. הגרמנים היו מעוניינים לשבור את מורל היהודים הכלואים בגטו ולכן ראו היהודים בפעילות תרבותית-רוחנית ערך עליון כיוון שפעילות זו הסיחה מעט את הדעת מהמאבק היום-יומי, ותרמה לחיזוק הנפש וכוח העמידה. הפעולות בתחום התרבות והרוח ביטאו את הרצון לשמור על צלם האדם ועל אורח חיים יהודי למרות המצוקה הקשה. בנוסף, מבטאות חלק מהפעולות סולידאריות חברתית כיוון שלמרות המצוקה הקשה השתדלו היהודים בגטו לעזור לזולת ולכלל.

דוגמאות לפעילות תרבותית חינוכית בגטו (על הנבחן היה לציין שלוש דוגמאות):

- **בתחום הדת:** למרות כל האיסורים המשיכו להתקיים בגטו חיי דת. היו שלושה בתי כנסת, ובחגים אף אורגנו מקומות תפילה נוספים. על השבת ניסו לשמור גם יהודים לא דתיים. בגטו היו רבנים ומורי הלכה ידועי שם והם המשיכו ללמד לימודי דת בסתר.
- **בתחום החינוך:** מורים קיימו לימודים בחשאי לילדים בגיל בית הספר היסודי. גם בבית היתומים שפעל בגטו המשיכו הילדים ללמוד. בבית היתומים אורגנו גם מופעי בידור לילדים. ארגון ה"צנטוס" ניהל כמה מעונות ילדים בתחום הגטו. היו גם כמה גני ילדים בגטו שהוקמו ביוזמה פרטית.
- **בתחום הביילוי:** למבוגרים היו כמה מקומות מפגש בגטו. אחד מהם היה בית המרקחת של תאדאוש פאנקייבויץ' בו ניתן היה להתעדכן על הנעשה מחוץ לחומות הגטו. בבית המרקחת ביקרו עורכי עיתונים, עורכי דין, רופאים, מוזיקאים, ציירים וסופרים. שם קראו עיתונים גרמנים ועיתוני מחתרת ודנו בחדשות. כמו כן התקיימו מפגשים במספר בתי קפה שעדיין פעלו בגטו. למרות המדיניות הרשמית, הרשו השלטונות לארגן בגטו מופעים וקונצרטים במטרה להשלות את היהודים שקיומו של הגטו מובטח וליהודים הכלואים בו לא יעונה כל רע. במסגרת המחלקה לעזרה סוציאלית שהפעיל היודנרט הוקם "מדור תרבות". תמכו בו כמה יהודים בעלי אמצעים ובחסותו התנהלה פעילות תרבותית רשמית. יש לציין שהגרמנים אפשרו לנגן בקונצרטים רק יצירות של מלחינים יהודים. היודנרט גבה דמי כניסה למופעים ולקונצרטים והשתמש בכסף שנאסף לצורכי סעד.
- **בתחום הספרות והשירה:** יהודים רבים מצאו מפלט מהמציאות היום-יומית המעיקה בקריאת ספרים ורבים חיפשו נחמה בכתבת שירים המביעים געגועים גדולים לטבע, למרחב ולחרות המצויים מחוץ לחומות הגטו.

פרק שני

שאלה מספר 11

מדיניות הגרמנים כלפי הפולנים בקרקוב:

בהתאם לאידיאולוגיה הנאצית נחשבים הפולנים לגזע סלאבי נחות שהשטחים בהם הוא חי נועדו לשמש "מרחב מחיה" לגזע הארי העליון. לכן, יש לנצל כלכלית את השטח הכבוש בפולין ולשעבד את העם הפולני לטובת האימפריה הנאצית. בהתאם להשקפה זו יש להרוס את התרבות הפולנית ולהפוך את האוכלוסייה למאגר כוח עבודה ממושמע וזול לצורכי הרייך השלישי.

הבדלים בין מדיניות הגרמנים כלפי הפולנים ומדיניותם כלפי היהודים:

- הפולנים סבלו אומנם מרדיפות ויחס נוקשה מצד הכובשים הגרמנים, אך כבני הגזע הסלאבי הנחות, שנועד לשרת את גזע האדונים הנאצי, הם לא היו צפויים להשמדה. לעומתם היהודים, שנחשבו לאנטי-גזע, המזהים את האנושות, אחת דינם- מוות.

דוגמה: מיליוני פועלים פולנים הועבדו בעבודות כפייה בשטח הכיבוש. בנוסף, נשלחו בשנות המלחמה 1.5 מיליון פולנים, גברים ונשים לעבודות כפיה בגרמניה. הניצול כלל גם מחצבים ואוצרות טבע בהם עשו הגרמנים שימוש לטובת המאמץ המלחמתי. לעומת זאת, על היהודים הוחל "הפתרון הסופי"- גירושם מגטו קרקוב למחנות ההשמדה ברחבי פולין.

- הפולנים סבלו אומנם מרדיפות ויחס נוקשה מצד הכובשים הגרמנים, אך נותרו חופשיים ויכלו לנהל את חייהם באופן פחות או יותר נורמאלי. לעומתם היהודים, ובהם גם יהודי קרקוב, נכלאו בגטאות ונותקו בכל אורח החיים שהכירו עד לכיבוש הנאצי.

דוגמה: הקמת הגטו בקרקוב שימשה לשלטונות הגרמניים אמצעי חשוב במדיניותם נגד הפולנים. מעתה הם יכלו להצביע על היתרון הגדול שממנו נהנתה האוכלוסייה הפולנית בגנרל – גוברנמן; הפולנים נותרו כביכול חופשיים, לא סגורים בגטאות, והיה בכך משום רמז שמצבם עלול להחמיר אם לא יצייתו באופן מוחלט לשלטונות הכיבוש.

הערה: בחלק השאלה העוסק בהבדלים בין מדיניות הגרמנים כלפי הפולנים, לבין מדיניותם כלפי היהודים ייתכנו הבדלים ודוגמאות נוספים לאלו שצוינו.

שאלה מספר 12

עמדת חברי קבוצת "איסקרא" ועמדת חברי "החלוץ הלוחם" בנוגע לדרך המאבק בגרמנים:
עמדת חברי קבוצת "איסקרא": חברי "איסקרא" היו מוכנים להילחם לא כיחידה יהודית נפרדת אלא שאפו להשתלב במאבק המחתרת הפולנית "משמר העם". הם שאפו לנהל את מאבקם בעיר קרקוב ובסביבותיה.

עמדת חברי "החלוץ הלוחם": אנשי "החלוץ הלוחם" רצו לפעול כיחידה יהודית עצמאית והעדיפו לחימה פרטיזנית ביער לצידם של כוחות פולניים מקומיים.

השיקולים שהשפיעו על עמדת כל אחת מהקבוצות:

השיקולים שהשפיעו על עמדת קבוצת "איסקרא"

לגבי שיתוף הפעולה עם המחתרת הפולנית:

שיקוליה של קבוצת "איסקרא": חברי "איסקרא", שהרכבה היה הטרונגי (מגוון), ראו את מטרתם העיקרית **במלחמת נקם** כל עוד קיימים יהודים. הגאווה הלאומית, היהודית והציונית, עמדה פחות בראש מעייניהם של חברי "איסקרא". בנוסף, חברי "איסקרא" שהשתייכו לתנועת נוער שמאלית – קומוניסטית ראו את מאבקם כחלק ממאבק רחב של הקומוניזם בהשקפה הנאצית הימנית. לגבי ההחלטה לנהל את המאבק בעיר קרקוב ובסביבותיה:

- הריחוק מהיער: בסביבות קרקוב לא היו יערות-עד המתאימים ללוחמה פרטיזנית. לדעת חברי "איסקרא" קבוצה שאינה מזוינת היטב ואין לה אנשי קשר מסודרים לא תוכל ללכת מאות קילומטרים אל היער, מה גם שמדובר בצורך להעביר בכל פעם קבוצות קטנות שיכולתן להגן על עצמן עד להגעה ליער מוטלת בספק.
- קשיים פיסיים: הפעילות בחורף ביערות פולין קשה ביותר. הטמפרטורה צונחת מתחת לאפס ובמצב עניינים זה קשה מאד לפעול. בנוסף, לחימה ביערות מחייבת קבוצות גדולות וחמושות היטב העוסקות בלוחמה פרטיזנית. המחתרת בקרקוב הייתה מצומצמת וחימושה דל. בעיר לעומת זאת, די בקבוצות קטנות כדי לבצע פעולות מרשימות.
- מרכזיותה של קרקוב: קרקוב לא הייתה עוד אחת מעשרות הערים בפולין. היא הייתה בירת ה"גנרל-גוברנמן" וכל פעולה בקרקוב עתידה לעורר רושם משמעותי. בנוסף, העובדה שמדובר בבירה יצרה שפע של יעדים אותם ניתן לתקוף.

השיקולים שהשפיעו על עמדת קבוצת "החלוץ הלוחם":

לגבי ההחלטה לפעול כיחידה יהודית עצמאית:

"החלוץ הלוחם" – תנועה אחידה ומגובשת, ראו במאבקם שליחות היסטורית שתוצאותיו יהיו נכס חינוכי ולאומי לתנועה הציונית ולנוער היהודי. הם ביקשו להוכיח שגם הם, כמו החלוצים בארץ-ישראל שהיוו עבורם מודל לחיקוי, יכולים להילחם.

לגבי ההחלטה לפעול ביער:

- מבחינה מבצעית: קרקוב שימשה עיר הבירה של הגנרל גוברנמן והיו מרוכזים בה כוחות גרמניים רבים ולפיכך חששו אנשי "החלוץ הלוחם" שיהיה בלתי אפשרי לבצע פעולות חבלה בעיר. בנוסף, אם פועלים בעיר יש לחזור תמיד לגטו, עובדה המסכנת את יושבי הגטו.
- הרצון לקחת חלק בלחימה הפרטיזנית ביערות: לגטו הסתננו ידיעות על מאבקם של הפרטיזנים הפולנים ביערות. אנשי "החלוץ הלוחם" סברו שביער מתחוללת התקוממות גדולה של פרטיזנים פולנים ורצו להצטרף אליה. "היער היה לאגדה".

נושא 5- עידן האמנסיפציה

הערה: על הנבחן היה לענות על אחת מהשאלות 17-18 (פרק ראשון)

ועל אחת מהשאלות 19-20 (פרק שני)

פרק ראשון

שאלה מספר 17

סעיף א'

תפיסת העולם של משכילי גרמניה:

תפיסת העולם של הדור הראשון בקרב המשכילים בגרמניה, עליהם נמנה משה מנדלסון, שבאה לידי ביטוי בממרה "היה אדם בצאתך ויהודי באוהלך", משקפת את האמונה שניתן לחיות בשני העולמות: העולם הכללי והעולם היהודי, מבלי שהתנגשו זה בזה. משכילים אלו האמינו שניתן לנהוג כאזרח גרמני ברשות הכלל ולהמשיך ולשמור את מצוות היהדות ברשות הפרט.

כיצד מימש משה מנדלסון תפיסה זו בחייו?

משה מנדלסון האמין באמת ובתמים כי ניתן לחיות בו זמנית בשני העולמות- היהודי והכללי, מבלי שתהיה סתירה ביניהם. באישיותו גילם מנדלסון את החיבור בין היהודי לכללי. מצד אחד הוא דגל ברבים מערכיה של החברה המסורתית: הקפיד על קיום המצוות והאמין בקיומו של הבורא, אך במקביל חי באווירה תרבותית הדומה מאד לאורח חייהם של המשכילים בגרמניה. מנדלסון עסק הן בכתיבת חיבורים פילוסופיים חשובים שעסקו בנושאים אוניברסאליים והן חיבורים בנושאים יהודיים.

ניתן להדגים תפיסה זו בחייו האישיים של מנדלסון. כך למשל, דמה מנדלסון בלבשו החיצוני ומראהו לאזרחים הגרמנים. מנדלסון היה מהמוזמנים הבולטים ל"טרקלינים" של בני המעמד הגבוה בגרמניה, שם נהגו לקרוא יצירות ספרותיות קלאסיות, לשוחח על נושאים שברומו של עולם ולהאזין ליצירות קלאסיות. בנוסף, שימש ביתו של מנדלסון מוקד עלייה לרגל למשכילים אירופים שחשו כבוד להסתופף במחיצתו של הפילוסוף היהודי. מנדלסון נהג לבקר עם בני משפחתו באולמות הקונצרטים, בתי האופרה ותיאטראות ברלין. שליטתו של מנדלסון במגוון שפות אירופיות מעידה אף היא על שאיפתו להיות "אדם בצאתך". מאידך, שאף מנדלסון לתחייתה של הלשון העברית בקרב בני עמו וראה בחוסר נחת כיצד יתר עמי אירופה מטפחים את לשונותיהם הלאומיות ואילו היהודים זנחו את שפתם הלאומית- העברית. מנדלסון לא שאף להפוך את העברית לשפת הדיבור של היהודים. תחיית הלשון העברית אשר לה הטיף ואשר לקראתה חתר התבטאה בהרחבת תחומי היצירה בלשון זו מספרות תורנית (לימודי דת) לספרות העוסקת בעניינים של חולין. היבט זה בחייו של מנדלסון מבטא את שאיפתו להיות "יהודי באוהלך".

גם בתרגום התורה לגרמנית אותו יזם מנדלסון ניתן לראות הן את המגמה להיות "אדם בצאתך"- הצמדת התרגום הגרמני לנוסח העברי והשאיפה לקרב את היהודים לתרבות הגרמנית, והן את המגמה להיות נאמן למקור היהודי ולשמר את זיקת היהודים ללשון העברית.

סעיף ב'

ההבדלים בשאלת החינוך היהודי בין התפיסה של נפתלי הרץ וייזל והתפיסה המסורתית.

תפיסתו של נפתלי הרץ וייזל וההבדלים בינה ובין התפיסה המסורתית:

- להשקפתו, יש להוסיף לתוכנית הלימודים התורנית מקצועות לימוד כלליים. יתר על כן, וייזל מקנה ללימוד המקצועות הכלליים **מעמד זהה** ללימוד המקצועות התורניים! לתפיסתו של וייזל "תורת האדם"- לימודים כלליים, אינה נופלת בחשיבותה מ"תורת ה'"- לימודים תורניים, והיא אינה צריכה להילמד ככלי עזר להבנת הלימודים התורניים או לשם הפרנסה, אלא עליה להילמד כתחום דעת שחשיבותו זהה לחשיבות הלימוד המסורתי. במילים אחרות, כשם שהיהודי צריך ללמוד את "תורת ה'" בהיותו **יהודי**, כך הוא חייב ללמוד את "תורת האדם" בהיותו **אדם**. וייזל מוסיף וטוען שאין סתירה בין המסורת היהודית וערכיה ולימודים כלליים ובהם גם לימודי מדעים.

- רעיון נוסף של וייזל נוגע להתמחות בספרות ההלכה. להשקפתו, לימודי ההלכה שמורים לאלה המוכשרים לתחום זה והנוטים לו לפי טבעם. יתרה מזו, מדובר בצעירים המתעתדים למלא משרה תורנית, היינו לשמש רבנים, דיינים וכדומה. פירוש הדבר הוא **שמרנית הציבור היהודי אינו צריך לעסוק בלימוד ההלכה** והיא צריכה להיות נחלתם של מעטים המוכשרים לכך.

שאלה מספר 18

סעיף א'

הבעיות שיצרה רשת כ"ח לדעת שולחי המכתב:

- **התבוללות ואובדן הזהות היהודית:** לטענת כותבי המכתב מתאמצת רשת כ"ח ליצרפתי את האוכלוסייה היהודית בתוניסיה והדבר מוביל לדחיקת הנושאים היהודיים לשוליים, להתבוללות ולאובדן הזהות היהודית.
- **זלזול בהנהגה היהודית המסורתית:** לטענת כותבי המכתב גורמת רשת כ"ח להדגשת החינוך הצרפתי ולהתרחקות מהחינוך היהודי. כתוצאה ממצב זה חשים הצעירים היהודים סלידה ובוז עמוק מהדת היהודית ומנציגי הרבנים.
- **בוז לסמכות ההורית:** שליטתם של בני הנוער בשפה הצרפתית מובילה אותם לרגש עליונות כלפי הוריהם שאינם שולטים בשפה זו כראוי.
- **נטייה לפנות למקצועות חופשיים ולהתרחק מהמקצועות בהם עסקו ההורים:** לטענת כותבי המכתב למרות ההשכלה החלקית של הילדים היהודים, אותה הם רוכשים בבתי הספר של כ"ח, המתמקדים בלימודים יסודיים בלבד, שאיפתם היא להשתלב במקצועות חופשיים. בכך זונחים הצעירים היהודים את מקצועות הכפיים בהם עסקו הוריהם, למרות שניתן להתפרנס טוב הרבה יותר במקצועות אלה.

עמדה שונה כלפי פועלה של רשת כ"ח דווקא משבחת את הפעילות החינוכית שיזמה הרשת הצרפתית בתוניסיה. לפי עמדה זו, הובילה כ"ח להתקדמות ניכרת של יהודי תוניסיה תחת השלטון הקולוניאלי. רכישת השפה הצרפתית אפשרה ליהודים להשתלב במציאות הקולוניאלית, לפתח סחר עם המעצמה הקולוניאלית, ולשפר את רמת חייהם. כדוגמה ניתן להביא את פעילותו של הרב מתתיה חי גוויטע בניסיונו לפתוח בית ספר של כ"ח בעירו מהדייה- במטרה לענות על הצורך של הקניית השכלה כללית כגון חשבון, היסטוריה וגיאוגרפיה, גם לילדים העניים בעיר, במקביל לרכישת השכלה כללית בבתי הספר הפרטיים של ילדי היהודים העשירים.

סעיף ב'

שני דפוסי תגובה של יהודי תוניסיה לתהליך המודרניזציה:

- **התמערכות**- יהודים רבים אימצו את התרבות הצרפתית והזדהו עמה. הם רכשו את השפה הצרפתית אימצו את הגינונים הצרפתיים וניסו להידמות באורחות חייהם לתרבות הצרפתית. לדוגמה, אלבר ממי: נולד בתוניס למשפחה יהודית מסורתית בשנת 1920, התמערב, למד בבית הספר של כ"ח, ולאחר מכן באוניברסיטאות בצרפת אליה היגר בשנות החמישים. ספרו "נציב המלח" הקנה לו שם עולמי. כיום פרופסור בסורבון בפאריס.
- **שמרנות**- היהודים באי ג'רבה מייצגים תגובה של דחייה והתנגדות לרעיונות המודרנה שהביא עימו הכיבוש הקולוניאלי. ג'רבה היא אי בדרומה של המדינה, שרוב תושביו המוסלמים שייכים לכת מיוחדת, האיבאדים, ולכן פרושים מעט מרוב תושבי הארץ. היא שימשה נמל ומרכז מסחרי בדרום העני של תוניסיה, אך לא הייתה לה חשיבות רבה בחיי הכלכלה של הארץ בכללה ולא זכתה לפיתוח נמרץ בתקופה הצרפתית.

יהודי האי נודעו באדיקותם, אם כי לפני בוא הצרפתים הם הכירו במנהיגותה הדתית של קהילת תוניס שידעה פריחה גדולה בתרבותה הדתית במאה ה-18 (עליה נאמר "כי מתוניס תצא תורה"). והנה, בעקבות השלטון הקולוניאלי ניכרו אותות החילון ביהודי הבירה ושקעו מוסדות חינוכה הרבניים. אז, החלה קהילת ג'רבה להסתמן כמרכז רוחני-דתי חדש. יהודי ג'רבה סירבו בעקשנות להניח לכ"ח לתקוע יתד באי. במקביל צמחו מקרבם רבנים שהכשירו את הנוער המקומי להעמיק בלימוד התורה ובשעה שבמקומות אחרים גדל חוג המתמערבים, חסרי כל ידע בעברית ובהלכות הדת, בג'רבה הלכה והתרחבה שכבת תלמידי חכמים. האי הפך גם למרכז של דפוס עברי וערבי-יהודי של ספרות תורנית. ניתן לראות בעלייתה של ג'רבה כאי של תרבות שמרנית-דתית **תופעה המקבילה להתפתחותו של זרם אורתודוכסי** גם בקהילות היהודיות בארצות האסלאם.

אם כי, לא בעוצמה ובהיקף המוכרים לנו מן היהדות האשכנזית ובהבדל ניכר נוסף: המרכז החדש שילב אורתודוכסיה עם **ציונות**.

פרק שני

שאלה מספר 19

הגורמים שהביאו לתמורה ביחס של עמי אירופה כלפי היהודים:

- ההשכלה האירופית** - גורם נוסף שהשפיע על השינוי ביחסן של מדינות אירופה כלפי היהודים היה תנועת ההשכלה. מדובר בזרם תרבותי שצמח באירופה המרכזית והמערבית במאה ה-17 ואשר הגיע לשיאו במאה ה-18. כמה מרעיונות היסוד של ההשכלה האירופית יצרו את התשתית הרעיונית לגיבוש מדיניות חדשה כלפי היהודים:

רציונליזם: הרציונליזם, שההשכלה האירופית חרתה על דיגלה, פירושו שהאדם נקרא להשתית (לבסס) את כל פעולותיו על בסיס התבונה האנושית. התבונה היא שצריכה לשמש עיקרון מנחה ומוביל בכל תחומי החיים, הן של הפרט והן של הכלל. הרציונליזם בתפיסת ההשכלה האירופית העמיד למבחן את מורשת הכנסייה (המבוססת על ציווי אלוהי) ובכך נפתח פתח להערכה מחודשת של היחס אל היהודים (שהיה, כפי שצינו קודם לכן, יחס מפלה ומשפיל).

הומניזם: הומניזם פירושו שכל בני האדם בהיותם בעלי תבונה יש להם מהות משותפת-אנושית. לפיכך, ההבדלים בין דתות ולאומים שונים אינם יכולים לשמש מכשול בפני השאיפה והחתיירה לאחוזה של כל בני אנוש. היבט נוסף של ההומניזם הוא ההכרה בזכותו של האדם לאושר בחיי העולם הזה.

סובלנות דתית: סובלנות דתית פירושה שהשליט אמור "לסבול" את נתיניו שאינם משתייכים לדת השלטת במדינה. לפי תפיסה זו אין כל היגיון שמעמדו של האדם כאזרח המדינה ייקבע לפי שייכותו הדתית. לכן, כל עוד בני המיעוט הדתי פועלים ומתנהגים כאזרחים נאמנים ומועילים, מן הראוי לבטל את ההגבלות החלות עליהם ולנהוג בהם כבכל אזרחי המדינה. בהתאם לתפיסה זו היו שטענו שאם יזכו היהודים בשוויון אזרחי הם יהפכו להיות אזרחים מאושרים ומועילים, ומכאן שיש לבטל את כל אותן הגבלות המפלות ומשפילות את היהודים.
- המלוכה האבסולוטית** - במאה ה-18 מתחיל להסתמן שינוי ביחס כלפי היהודים באירופה. אחד הגורמים לשינוי ביחס כלפי היהודים היה "המלוכה האבסולוטית". מדובר בדגם חדש של ממשל מדיני שהתפשט במדינות מרכז אירופה ובמערבה במאות ה-17 וה-18. המלוכה האבסולוטית היא צורת ממשל שביסודה עומד שליט המושל בחסד האל [הכנסייה המליכה את השליטים לתפקידם בטקס דתי וקבעה בכך שהאל הועיד את תפקיד השלטון למלך] ונהנה מסמכויות בלתי מוגבלות – אבסולוטיות. השליט האבסולוטי הוא המחוקק והוא המוציא לפועל, אין הפרדה בין אוצר המדינה ורכושו הפרטי, הצבא נתון למרותו וההחלטה על הכרזת מלחמה או כריתת שלום נתונה בידו. ריכוז זה של סמכויות בידי השליט האבסולוטי בא על חשבון האצולה שהחזיקה קודם לכן רבות מהסמכויות האלה בידיה. ציר מרכזי בתפיסתה של המדינה האבסולוטית היה "טובת

המדינה". פרוש הדבר שכל עניין נמדד בקנה המידה של התועלת או הנזק שיש בו מנקודת מבט של המדינה. כך נפתח הפתח לשינוי היחס ליהודים, שכן השליט האבסולוטי היה משוכנע שניתן לחרוג מהעיקרון אותו הכתיבה הכנסייה במשך מאות שנים ולפיו ראוי להשפיל את היהודים ולהפלותם לרעה, אם הדבר מביא תועלת למדינה. השינוי היה ביחס לשכבה דקה מאוד של יהודים בעלי הון ובעלי קשרים וכישורים כלכליים. ליהודים אלה הועיד השליט תפקיד של הקמת מפעלי תעשייה וטיפול מסחר בין-לאומי. כך נוצר מעמד מיוחד של **יהודי החצר**, יהודים שמונו לתפקידי מפתח בחצרות השליטים ומילאו תפקידים שונים בתחומי הכלכלה והכספים. בזכות השירותים שנתנו לשליט זכו "יהודי החצר" לעוצמה חברתית וכלכלית והפכו למנהיגים בקרב בני עמם. מובן שהמגע היום-יומי עם חצרות השליטים השפיע על אורח חייהם של יהודי החצר. גם הסוחרים היהודים הגדולים והתעשיינים היהודים הושפעו ממגעם עם חצר השליט. כך הפכה הקבוצה הקטנה של היהודים "המועילים" ל"חיל חלוץ" בתהליך החשיפה של בני החברה המסורתית האשכנזית להשפעתה של התרבות האירופית.

- **האבסולוטיזם הנאור** - במהלך המאה ה-18 עלו לכס המלוכה במדינות אירופה שליטים אבסולוטיים מזן חדש. מדובר בשליטים שהושפעו במידה זו או אחרת מרעיונותיה של ההשכלה וניסו ליישם. לכן נקרא משטרם של שליטים אלה "אבסולוטיזם נאור". שליטים אלו אימצו את ההשקפה שאזרחים מאושרים הם גם אזרחים מועילים. לכן, שליט הרוצה לראות את מדינתו משגשגת, חייב לתת את הדעת על רווחתם של נתיניו. כך נפתח הפתח להשתלבות היהודים במדינות אירופה, שכן כעת נבחנו היהודים כמו שאר אזרחי המדינה – במידת אושרם ותרומתם למדינה ולחברה, ללא קשר לשייכותם הדתית.

התמורה ביחסם של עמי אירופה ליהודים באה לידי ביטוי בשני מישורים:

- ביטול הגבלות והפלות כלפי היהודים כמו הענקת כתב הסובלנות על-ידי הקיסר יוזף השני:
- ביטול תוקפן של תקנות שנועדו להשפיל את היהודים. בין השאר בוטלה התקנה שאסרה על היהודים לצאת לרחובות הערים ביום ראשון בזמן תפילות הנוצרים, מס הגולגולת שחויב לשלם כל יהודי שביקש להיכנס בשערי הערים, והחובה שהוטלה על יהודים לגדל את זקנם.
- הקלות ליהודים שנחשבו "מועילים", בעיקר סוחרים גדולים. בנוסף הוענקו תמריצים ליהודים שיפנו לעסוק בחקלאות ובמלאכה, עיסוקים שנחשבו גם הם מועילים.
- ליהודים הותר לשלוח את ילדיהם לבתי הספר הממלכתיים או להקים לעצמם בתי ספר מודרניים. הכוונה היא לבתי ספר בהם נלמדים מקצועות כלליים: שפת המדינה, ומקצועות כגון חשבון האמורים לסייע ליהודים במציאת מקורות מחיה מועילים.

הענקת אמנציפציה ליהודי מרכז ומערב אירופה:

ב-1789 התרחשה בצרפת מהפיכה שהדיחה את המלך (לואי ה-16) מכיסאו. כבר בראשית המהפכה החליטה האסיפה הלאומית הצרפתית לאמץ את הצהרת זכויות האדם והאזרח לפיה ראוי כל אדם לזכויות אזרח, ואין לשלול ממנו זכויות אלו בשל שייכותו הדתית. הוחלט שיש להחיל עיקרון זה גם על היהודים. כך זכו יהודי צרפת לאמנציפציה- שוויון זכויות בחוק. ההחלטה להעניק ליהודי צרפת שוויון זכויות בחוק הייתה כרוכה במחיר מידי ובציפייה לעתיד. המחיר המידי, מנקודת המבט של היהודים, היה ויתור על האוטונומיה- הזכות לשלטון עצמי ממנה נהנו היהודים מזה דורות רבים, כיוון שלא יתכן שוויון זכויות יחד עם כלל האוכלוסייה והמשכת האוטונומיה היהודית. הציפייה לעתיד הייתה שעם הענקת האמנציפציה, יסירו היהודים את המחיצות התרבותיות המבדילות בינם ובין כלל האוכלוסייה וישתלבו בחברה הסובבת. במהלך המאה ה-19 העניקו מרבית מדינות מרכז ומערב אירופה אמנציפציה לאזרחיהן היהודים.

שאלה מספר 20

תפיסתו של אברהם גייגר לפיה "המסורת היא תהליך בלתי פוסק של שינוי":

התפיסה המסורתית של עבודת האל וקיום הפולחן הדתי גרסה כי המציאות היא שמשנתנה, בעוד שעקרונות ההלכה עומדים בתוקפם ללא שינוי. בניגוד לתפיסה זו טען גייגר כי המסורת עצמה היא תהליך בלתי פוסק של שינוי; שכן מכלול האמונות ודפוסי הפולחן הם בגדר תופעות אנושיות, ובתור שכאלה הם נתונים לשינוי ותמורה המתרחשים במהלך הזמן. בשונה מהתפיסה המסורתית הגורסת כי ביסוד עבודת האל עומד הצו האלוהי וכי עבודת האל היא היענות וציות לצו זה, סבר גייגר שביסוד עבודת האל עומד הדחף הדתי המושרש בלב האדם. על מנת שהאדם יוכל לבטא את כמיהתו הטבעית לאל הוא זקוק לצורות ביטוי שהוא יכול להזדהות עימן. צורות אלה משתנות בהתאם לתמורות שחלות בחיי הרוח ובחיי הרגש של בני האדם במהלך ההיסטוריה. השינוי ההולך ונמשך בדפוסי החיצוניים של הדת הוא, על כן, תהליך המתבקש מעצם טבעם של החיים הדתיים. שלוש דוגמאות לביטוי תפיסתו של גייגר בתהליך השינוי שהנהיגה הקהילה הרפורמית בגרמניה:

אופן התפילה: הרפורמים ראו במהלך התפילה ביטוי לחוסר אסתטיקה וטעם טוב של היהודים ולנחיתותם לעומת הנוצרים. **בהכללה ניתן לומר כי הרפורמים היו סבורים שהמעורבות של קהל המתפללים במהלך התפילה פוגמת באפשרות ליצור בבית הכנסת חוויה של הוד והדר, מעין זו שמאפיינת את התפילה בכנסייה.** הרפורמים מתחו ביקורת נוקבת על סדרי התפילה בבית הכנסת המסורתי, ומנהגים רבים שהיו מקובלים בו עוררו את סלידתם. ביניהם: יציאת הקהל לקראת ספר התורה המוצא מארון הקודש כדי לנשקו; התקיעה בשופר בתפילת ראש השנה; הקפת בימת בית הכנסת עם ארבעת המינים בחג הסוכות ועם ספר התורה בשמחת תורה; הכאת המן ברעשנים בזמן קריאת מגילת אסתר; חליצת הנעליים ושיבה על הקרקע לאות אבל בתשעה באב.

כדי להעניק לתפילותיהם הדרת כבוד הנהיגו הרפורמים בזמן התפילה בשבתות ובמועדים נגינת עוגב וכן שירת מקהלה. כמו כן החל הרב הרפורמי לדרוש בפני עדתו בכל שבת דרשה בענייני מוסר, כפי שהיה מקובל בכנסייה. וזאת בשונה מהמקובל בקהילה המסורתית (האורתודוקסית), שבה נהג הרב לדרוש רק בשבת שובה, בשבת הגדול [השבת שלפני חג הפסח] ובהזדמנויות מעטות אחרות, וגם אז – בדרך כלל בפלפול של הלכה. הדרשה בבית הכנסת הרפורמי נאמרה, כמובן, בגרמנית, ולא בידיש כמקובל בקהילה המסורתית.

המראה של בתי הכנסת: במקביל לשינויים שהנהיגו הרפורמים בסדרי התפילה הם שינו גם את הארגון הפנימי של חלל בית הכנסת. בית הכנסת המסורתי האשכנזי היה בנוי סביב שני צירים: ארון הקודש- הקבוע בקדמת בית הכנסת, בקיר הפונה לכיוון ירושלים- וסמוך אליו עומד החזן, שליח הציבור או הדרשן; והבימה, שעליה נערכה הקריאה בתורה. בארבע פינותיה של הבימה ניצבו עמודים שתפקידם היה לתמוך בתקרת בית הכנסת. נוסף לכך היה לעמודים אלה תפקיד עיצובי: משיכת תשומת הלב של המתפללים אל הבימה. מיקומה של הבימה היה בערך באמצע חלל בית הכנסת, והתפילה התנהלה בין שני המוקדים – ארון הקודש והבימה. קהל המתפללים נטל חלק פעיל במהלך התפילה: יחידים מן הקהל כובדו בפתיחת ארון הקודש, הקהל התקרב לעבר ארון הקודש כדי ללוות את הוצאת ספר התורה ואת הכנסתו, יחידים מן הקהל הוזמנו לעלות לקריאת התורה, להגבהת ספר התורה ולגלילתו, פעולות שנערכו על הבימה.

הרפורמים ערכו שינויים בארגון הפנימי של בית הכנסת. בתי הכנסת הרפורמים נבנו בתכנון אדריכלי המקובל בתיאטראות: האולם בנוי בצורת מניפה, עם רצפות משופעות במטרה להבטיח ראות טובה ותהודה טובה, כאשר המבנה כולו מכוון לכך שקהל המתפללים יתרכז במהלך התפילה בארון הקודש ובדוכן הדרשה. גם בחירת החומרים בחלל האולם ואופן התאורה אמורים היו להעצים את האפקט הרגשי של המתפללים, הממוקדים בדוכן הדרשה. הרפורמים העבירו את הדגש מתפילה קהילתית, שבה היה שליח הציבור עומד מול קהל המתפללים, אל הצגה מבוימת, שבה המשמש בקודש מכהן לפני הקהל.

היחס לעברית כלשון תפילה: חידוש נוסף שהנהיגו הרפורמים התבטא בשינוי לשון התפילה, מעברית לגרמנית. בוועידת הרבנים הרפורמים השנייה, שנערכה בפרנקפורט בשנת 1845, הוחלט בהצבעת רוב לקבוע את הגרמנית כשפת התפילה בבתי הכנסת הרפורמים.

נושא 6- תולדות ארצות-הברית

(הערה: על הנבחן היה לענות על אחת מהשאלות 21-22 (פרק ראשון)

ועל אחת מהשאלות 23-24 (פרק שני)

פרק ראשון

שאלה מספר 21

סעיף א'

הסיבות שהניעו את המהגרים מאירופה להגר לצפון אמריקה:

- **מניעים דתיים- השאיפה לחפש דת על רקע הרדיפות הדתיות:** המהגרים מאירופה ומאנגליה ברחו מרדיפות על רקע דתי ומהפלייה. במאה ה-16 הכריז המלך האנגלי, הנרי ה-8, על שליטת הכתר בכנסייה האנגליקנית וניתוקה מהכנסייה הקתולית. הממסד החדש אימץ חלק מהעקרונות הפרוטסטנטים דוגמת: לגיטימציה לגירושין, ביטול הנזירות וביטול הדרישה מכמרים לחיות חיי פרישות. המלך החל לרדוף את אלה שהתנגדו לשינוי. מדיניות זו הופעלה גם ע"י יורשיו, במיוחד כלפי אלה שהתנגדו לכנסייה האנגליקנית וביניהם חברי התנועה הדתית הפוריטנית. הם עוזבים את אנגליה בעקבות ביקורת שהייתה להם נגד הכנסייה האנגליקנית ובשל רדיפותיה של הכנסייה.
- **השאיפה לחפש פוליטי באה לידי ביטוי במאבק בין המלוכה לפרלמנט.** אירופה עוברת תהליך מואץ של שינוי והתפתחות. החברה המסורתית-הפיאודלית מתפוררת ובמקומה החלו לצמוח דפוסי התנהגות ושלטון חדשים. בתהליך זה בולטת אנגליה של המאה ה-17 שמתוכה יצאה עיקר ההתיישבות של יבשת אמריקה הצפונית. בריטניה עברה תהליך של מודרניזציה: שלטונם של המלך, הכנסייה והאצולה נשבר בתקופת המהפכות שעוברת אנגליה במאה ה-17 ובמקומה הוקמה מונרכיה פרלמנטרית שבה הפרלמנט מתחזק. כתוצאה מכך נקבעו עקרונות כמו חופש דת, חופש ביטוי וביקורת ופתיחות כלפי פיתוחים ושינויים מדעיים וטכנולוגיים.

כך אנגליה הופכת במהלך המאה ה-17 ו ה-18 לחברה המתקדמת והנאורה ביותר באירופה. רעיונות אלה חלחו בקרב בני החברה האירופאית. גם בצרפת בה התחוללה המהפכה הצרפתית חלחו רעיונות שנועדו לבטל את הסדר הישן וליצור סדר חברתי חדש המבוסס על חירות הפרט ומוסדות שלטון נבחרים. המהגרים ליבשת החדשה שאפו ליישם רעיונות אלה של חירות וקידום אישי. רבים שאפו להשתחרר מהכבלים המעמדיים של החברה האירופאית המסורתית ולקיים אורח חיים על פי הרעיונות החדשים שהתגבשו במהלך המאה ה-17 וה-18. לאחר המהפכה הצרפתית במהלך המאה ה-19 המשטרים באירופה הקשיחו את שלטונם והפכו למשטרים ריאקציוניים ולא למשטרים ליברליים המבטיחים חפש ושוויון לכלל האוכלוסייה. משטר

הריאקציה בא לידי ביטוי במדינות כמו צרפת וגרמניה. רבים עוזבים את היבשת האירופאית כדי לממש רעיונות של חרות הפרט ביבשת החדשה.

- **מניעים כלכליים - השאיפה להצלחה כלכלית:** אירופה עברה מהפכה של ממש בתחומי התיעוש. תהליך התיעוש מלווה בתהליך של עיור - רבים עברו מן הכפר אל העיר איבדו את אדמתם ופרנסתם והפכו למובטלים חסרי כל. גם בתחום החקלאות חלו שינויים מרחיקי לכת שנישלו רבים מאדמתם והפכו איכרים בעלי אדמות לחסרי כל העובדים כשכירי יום או למובטלים. בתחום זה יש לציין את תהליך הגידורים באנגליה שהיה מלווה בהפקעת אדמות מידי הקהילייה הכפרית והעברתן לקניין של בעל האחוז. איכרים רבים נאלצו לעזוב את כפריהם ולחפש פרנסה בעיר. כישלונות בתחום החקלאות כמו באירלנד שבה ניכשל יבול תפוחי האדמה וגרם לרעב כבד בקרב האיכרים. מדרום איטליה ברחו רבים בשל הרעב הכבד ותנאי הצפיפות הבלתי נסבלים. בנוסף, התפוצצות אוכלוסין הכבידה על המבנה החברתי-כלכלי ואילצה רבים לחפש מקומות ומקורות מחייה חדשים. רבים עוזבים לארה"ב.
- **ארה"ב נחשבה ל"ארץ האפשרויות הבלתי מוגבלות":** יבשת אמריקה הייתה ברובה ריקה מאוכלוסייה של יושבי קבע, קרקע בתולית בעלת משאבי טבע עצומים אשר קסמו לרבים המוכנים להשקיע בה עבודה וליהנות מפירותיה. החברה האמריקנית נחשבה לחברה צעירה ודינאמית המוכנה לקלוט ידיים עובדות ומאפשרת מרחב פעולה רחב לבעלי היזמה והכישרון. כל אלה התפתחו באווירה של חירות ושוויון והעניקו לכל אחד הזדמנות להתפתח ולהתקדם ללא כל קשר למוצאו הלאומי, למעמדו החברתי ולדתו. ארה"ב הבטיחה אדמה פתוחה למי שמוכן לעבוד, רמת חיים לפשוטי העם, חירות דתית, דמוקרטיה פוליטית, שוויון חברתי והזדמנויות בלתי מוגבלות...

המהגרים התגבשו והפכו לאומה אחת, לדעת ההיסטוריון זה קרבקר כך:

קרבקר משכיל צרפתי שחי במשך שנים חיי חוואי אמריקני פרסם חיבור בשם "מכתבים מאת חוואי אמריקני" (1769) ובו הוא מתייחס למספר מאפיינים המלכדים את המתישבים ויוצרים אומה אחת השונה במהותה מאירופה:

מאפיין ראשון: המעבר מאירופה ליבשת אמריקה וההתיישבות ב'ספר'.

קרבקר תיאר את חוויית ההגירה ליבשת אמריקה כחווייה הנמשכת לאורך זמן. המהגרים הגיעו לארץ רחבת ידיים וריקה. משאבי הקרקע הם עצומים ומשוועים לפיתוח. המהגרים התיישבו באזור הנקרא: **ספר**.

הספר התפתח כל הזמן ככל שנודדה ההתיישבות מערבה.

בספר היה קשה: המתישבים היו צריכים להתמודד עם איתני הטבע ועם אימת האינדיאנים אשר נאבקו על אדמותיהם. המתישבים היו צריכים לבנות את בתיהם ולהתמודד עם קשיי בדידות וריחוק מהאוכלוסייה.

למרות הקשיים הם יכלו לקשיים והצליחו לפתח את הספר. ההתמודדות עם הקשיים השפיעה על תכונותיהם וערכיהם של המתיישבים.

הם פיתחו ערכים חדשים שהגדירו את הזהות האמריקנית:

- שבח לחלוציות.
- מעשיות וזמות.
- התרכזות בשגשוג חומרי.
- אמונה בכוחו של האדם הבודד- האינדיווידואל לפעול ולנצח כל מכשול.
- המתיישב התרחק מארץ האם ומערכיה ופיתח ערכים חדשים- בספר התפתחו רעיונות של חירות ושוויון שהיו מנוגדים לחברה האירופאית.

המתיישבים החדשים באו ברובם מאנגליה והתמצאו היטב בענייני חברה, תרבות ופוליטיקה בארץ האם. השפה והתרבות האנגלית היו הבסיס וחברה החדשה אך ביבשת אמריקה התפתחה אווירה שוויונית, הוקמו מוסדות שהיו דמוקרטיים יותר ואכן, ב-1776 הכריזו המושבות על עצמאותם. הרבה מן המתיישבים הצליחו להתבסס כלכלית וכך התפתח בהדרגה המיתוס אודות 'ארץ האפשרויות הבלתי מוגבלות' ו'חופש ההזדמנויות'- המחשבה שכל אחד יכול להצליח. נוצר שוני בין החברה האירופאית לבין החברה החדשה ביבשת אמריקה. **השוני בין האירופאי לבין האמריקאי בא לידי ביטוי בתיאוריו של קרבקר. שוני זה הוא זה שיצר את האמריקאי החדש, יצר זהות אמריקאית למרות שאין לעם זה היסטוריה משותפת ומנהגים משותפים.**

קרבקר טען כי האמריקני הוא מהגר לשעבר שהפך ל"אדם חדש" בן אירופה שהשתחרר משעבוד המשטר הישן באירופה מהמשטר האבסולוטי, ממשטר האצולה והכנסייה כדי ליצור לעצמו אורח חיים חדש. הוא עזב את כל דעותיו הקדומות, את הרגליו הישנים ואימץ במקומם אורח חיים חדש. ברגע שחצה המהגר את האוקיינוס והגיע לארץ החדשה הפך ל"אדם חדש": יותר פעיל, יותר חרוץ, עצמאי, בעל כבוד עצמי הנהנה מברכות החירות והשוויון. כל אלה חסרו בעולם הישן וקיימים, לעומת זאת, בעולם החדש.

מאפיין שני: מאפיין מלכד ביולוגי.

בין מהגרים ממוצא שונה תתקיים, על פי קרבקר 'תערובת דמים': נישואי תערובת בין אנשים שמוצאם הלאומי מגוון (אנגלים, צרפתים, הולנדים). בני האדם עוברים תהליך של היתוך. קרבקר משתמש לראשונה במושג "כור היתוך" שהפך למושג שגור ביחס לחברה האמריקנית: "יחיד אדם מכל האומות מותכים כאן לגזע אנשים חדש... אשר יחוללו באחד מן הימים תמורות גדולות בעולם"- המהגרים מכל האומות שהיגרו לאמריקה מתגבשים ויוצרים דפוס חדש של זהות לאומית אמריקאית.

תפיסת כור ההיתוך מתייחסת ל"אדם החדש" העובד למען עצמו- חריצותו תוביל להצלחתו. אין הוא נדרש לחלק את רכושו עם עריץ כלשהו אלא ליהנות בעצמו מפרי עבודתו... גם הדת אינה תובענית, ניתנת מרצון וכל כולה רגשי תודה לאלוהים...

באמריקה יש מקום לכל אדם שיש בו כשרון מיוחד ויכולת עשייה- אלה יובילו להצלחה. אמריקה משחררת את האדם מכבליו, משעבודו הקודם. המהגר מגיע מאירופה לאמריקה כשהוא חסר אמצעים. באמריקה מתקבל במאור פנים, מתפרנס ורואה ברכה בעמלו. האדם מביט על סביבתו ורואה אנשים רבים שהיו לפני זמן קצר עניים כמוהו אך הצליחו. הוא מתעודד ומתכנן את תוכניותיו לעתיד טוב יותר: קונה אדמה והופך לבעל נחלה חופשית, הוא מקבל זכויות אזרח ונחשב לתושב הארץ הזאת. **הוא הופך ממשועבד לאזרח, מעתה הוא אדם בן-חורין ובעל אדמה. שינוי זה הופך אותו לאמריקני!**

סעיף ב'

הספר השפיע על גיבוש הזהות האמריקנית, לדעת ההיסטוריון טרנר, כך:

- **יצירת 'אדם חדש' העובר תהליך של שינוי ומתרחק מעברו האירופאי.** הפרט הגיע ליבשת אמריקה כאירופאי במנהגיו ודרך חשיבתו. ביבשת נאלץ להסיר את ההשפעות האירופאיות ולהתאים את חייו למצוי במרחב האמריקני. הספר גרם לפרט לחיות בדרך אחרת מזו שהכיר בדרך בראשיתית- מעין קיום פרימיטיבי וראשוני: לחיות בטבע, ללבוש בגדי ציד, לגור בצריף מעץ ולחרוש במחרשה מעץ. כל מתיישב נאלץ להגן על משפחתו בעצמו, בלי להסתמך על אחרים. פעילות תרבותי הייתה בשלב זה בחייו מיותרת בשל עומס המטלות החומריות. מאבקי ההישרדות ערערו את דפוסי החשיבה וההתנהגות של העבר, את המסורות האירופאיות. בשלבים הראשונים השפיעה הסביבה עליו אח"כ הוא החל להשפיע על הסביבה ולשנות את השממה. המוצר המוגמר לא היה השלטת המציאות האירופאית הישנה אלא יצירה מוצר חדש- מוצר אמריקני!
- **הספר המצוי בתנועה מתמדת פיתח תכונות ייחודיות.** בהדרגה נוספו אנשים חדשים לספר שיצרו בהדרגה מעין ציוויליזציה, אך למרות זאת, נוצרו חלוצים חדשים כל פעם מחדש. הם התמודדו עם 'התחלה חדשה' חוזרת ונשנית. הספר הוליד 'אדם חדש' במשך כל 300 שנות קיומו. חוויית הספר הפכה לגורם מעצב גם כאשר הספר התמסד.
- **חוויית החלוציות פיתחה אדם אמריקני, אינדיבידואליסט, אוהב חירות, שואף לאי תלות.** כך התפתח איש מעשי, רב תושייה, בעל כושר המצאה, סקרן לסביבתו השואף לפתח אותה, אדם שאינו כבול במסורות ישנות, אינו שבוי בענייני רוח ואומנות אלא בעניינים חומריים.
- **חלוצים אלה לא היו זקוקים להתערבות הממשל מאחר ובנו בכוחות עצמם.** להיפך, הם פיתחו יחס חשדני כלפי הממשל ופעלו מתוך הכרה בכך שהפרט יכול לפעול לבדו והוא האחראי על גורלו ועל חייו.

בספר נוצר שיתוף פעולה בין המתיישבים כדי לבנות קורות עץ על פני נהרות, להקים בתים, לארגן שמירה על הסדר והביטחון- כל אלה פיתחו דמוקרטיה אמיתית שבאה מלמטה באופן טבעי, מתוך צרכי היום יום ולא בשל רעיונות פילוסופיים-מהפכניים כפי שקרה באירופה. באמריקה התפתחות הדמוקרטיה הייתה טבעית בעוד באירופה הוקם סדר דמוקרטי מלאכותי באמצעות חקיקה.

- **בספר התפתח ממשל עצמי המבוסס על רוב בספר קמה חברה דמוקרטית ושוויונית יותר מאשר בחוף המזרחי.** אמונתם העמוקה של האמריקנים בדמוקרטיה נובעת מחוויית הספר. ניסיונם היום יומי של החלוצים היה בחברה שוויונית למדי שהפערים בה אינם גדולים. אנשים לא נשפטו על פי מוצאם וייחוסם המשפחתי אלא מתוך מעשיהם. מתוך הספר קמה חברה דמוקרטית ושוויונית יותר שהשפיעה גם על חלקיה המזרחיים של ארה"ב.

שאלה מספר 22

סעיף א'

מאפייני המאבק של התנועה העממית להשגת שוויון שבראשה עמד ד"ר מרתין לותר קינג:
 קינג טען כי הדרך להיאבק למען שוויון זכויות מלא חייבת להיות: **ללא אלימות ובאמצעות אי ציות אזרחי לחוקי האפליה הגזעית.**
המחאה באה לידי ביטוי בצורות שונות:

- בעיר מונטגומרי באלבאמה **החרימו השחורים יותר משנה את התחבורה הציבורית** לאחר שרוזה פארק, אישה פשוטה וקשת יום, עלתה לאוטובוס, ישבה במקום המיועד ללבנים וסירבה לפנותו בעקבות פנייתו של הנהג אליה. רוזה פארק נעצרה בעוון עבירה על חוק הפרדה באוטובוסים. משלב זה **החרימו השחורים את חברת האוטובוסים** והתארגנו למציאת דרכים חלופיות באמצעותן יוכלו להגיע למקומות עבוד, מרפאות, קניות ועוד. בעיר היו כ- 50,000 שחורים ובפעולה זו השתתפו עשרות ארגונים חברתיים בעיר. בין הפעילים היה גם מרתין לותר קינג.
 - **תנועת 'שובתי שבת'.** דרך נוספת הייתה **להציף את המזנונים, המסעדות, מוסדות הציבור והתחבורה הציבורית בשחורים** שישבו במקומותיהם של לבנים.
 - התנועה זכתה לתהודה רחבה **במצעדי מחאה רבים שערכה וביניהם מצעד מחאה שנערך בושינגטון ב- 1963** ובו צועדים 200,000 צועדים. המצעד זה נשא **מרתין לותר קינג** את נאומו המפורסם **"יש לי חלום"**- הוא לא קרא למהפכה או לשימוש באלימות אלא קרא לארה"ב לממש את אותם ערכים להם היא מחויבת למין הקמתה. האידיאל האמריקני לא ימומש כל עוד יש אפליה וגזענות. במהלך ההפגנה נפגש הנשיא קנדי עם נציגי המפגינים והבטיח שהממשל ימשיך במאמציו לבטל את האפליה.
- מבין צעדות המחאה יש לציין את **צעדת המחאה של ג'ון מרדית**, השחור הראשון שהתקבל לאוניברסיטת מיסיסיפי עם הפעלת חוקי האינטגרציה. זו הייתה אמורה להיות צעדה של איש

אחד שמטרתה להביא למודעות הציבור שהשחורים במיסיסיפי עדיין אינם חופשיים. ביומה השני של הצעדה קם איש לבן וירה במרדית ופצע אותו אנושות.

נקודות מחלוקת בינה לבין תנועת "הכוח השחור" בנוגע לדרך המאבק הנכונה :

- הדרך לדאוג לצרכי השחורים היא **לחתור לעמדת כוח פוליטי**. רק כשיהיה בידי השחורים כוח פוליטי הם יוכלו להיות שותפים בקבלת החלטות שיעצבו את גורלם. קרמייקל הביע קוצר רוח בנוגע לפרשנויות של המילה 'כוח' ואמר: 'כוח' הוא הדבר היחיד שהעולם הזה מעריך, ועלינו להשיגו בכל מחיר.
- **שימוש במאבק אליים**. באמצע שנות ה-60 פרצו מהומות קשות שזעזעו את הציבור האמריקני והעלו את ה'גטאות' לכותרות. המהומות היו אלימות ביותר הן מצד השחורים והן מצד המשטרה. עד כה התרגלו האמריקנים לשמוע על פעולות מחאה בדרום אך מעתה המהומות היו בלב הערים המרכזיות, הדיווח הגיע לכל בית באמצעי התקשורת ויצרו תחושה של דחיפות לטיפול בבעיה.
- יש להילחם בבעיות האמיתיות של הגטו השחור: מלחמה בפשע ובסמים, למען הקמת מרפאות חינוך לשחורים או ארוחות בוקר חינוך לילדים. יש לשנות את התנאים החברתיים בשכונות השחורים.

סעיף ב'

התחומים שבהם לא היה שוויון זכויות לשחורים בארה"ב:

- שוויון בכל מוסד ציבורי כאשר הכוונה למוסדות להשכלה גבוהה.
- שוויון במקומות ציבוריים בהם ניתן שירות לצרכנים.
- שוויון בחינוך ובתעסוקה לשחורים ולבנים. לשחורים יש סיכוי נמוך לסיים בית ספר תיכון ולמצוא תעסוקה.
- שוויון בכניסה למקומות בילוי וביניהם מסעדות.
- שוויון פוליטי, בזכות ההצבעה לנושאי משרות ציבוריות האמורים לייצג את האזרח בתפקידם.

הטענות שעליהם מבסס הנשיא קנדי את התנגדותו:

- האומה האמריקנית היא אומה של מהגרים יוצאי אומות שונות ובעלי רקע שונה שאין בה הבדלים בין בני האדם על רקע מוצא או כל רקע אחר.
- האומה הוקמה על בסיס העיקרון על פיו כל בני האדם נבראו שווים.
- כאשר נפגעות זכויותיו של הזולת נפגעות הזכויות של כל אחד מאיתנו.

- ארה"ב מבוססת על עקרון החירות. היא אינה יכולה להגביל את החירות ללבנים בלבד. המסר פוגע בתדמיתה של ארה"ב כלפי אזרחיה וכלפי העולם כולו.

פרק שני

שאלה מספר 23

הבעיות שיצרה חברת השפע בארצות-הברית:

- **התרחבות הפערים בין עשירים לעניים:** לצד צמיחתו של מעמד בינוני נרחב בשנות החמישים שנהנה מרווחה כלכלית, נותרו מגזרים רבים בחברה האמריקנית בעוני, בבערות, בבורות ובייאוש. השחורים במדינות הדרום ובשכונות העוני בערים, מהגרים אסיאתים והיספאנים, אינדיאנים ובעלי מוגבלויות, נפלטו לשולי החברה וחיו בעוני ובאומללות.
- **פער בין האידיאלים האמריקנים למציאות החיים היום-יומית:** ילדי ה"בייבי בוס" שבגרו לאורך שנות החמישים בתנאים של נינוחות ושפע חוו פער גדול בין האמונות, האידיאלים והערכים שלאורם התחנכו, לבין המציאות שראו מסביבם. הם למדו שארצות-הברית היא מעוז חרות והדמוקרטיה, אך ראו שהיא מבצעת פשעי מלחמה בווייטנאם. הם למדו שארצות-הברית מחויבת לשמירת זכויות האזרח ולשוויון בפני החוק, אך נתקלו באפליה נוראה כלפי השחורים במדינות הדרום. הם חונכו להאמין כי המשפחה האמריקנית הממוסדת היא הגשמת האושר על פני אדמות, אך ראו סביבם הורים מתוסכלים, אימהות ממורמרות, ואבות הלחוצים להביא פרנסה ואדישים כלפי משפחתם. הם למדו כי החברה האמריקנית מורכבת מאנשים חופשיים ואינדיבידואליים החותרים להשיג את האושר, אך ראו סביבם אנשים בודדים ומנוכרים זה לזה. סיפרו להם סיפורים על אהבה עזה המנצחת בסוף את כל המכשולים, אך סביבם הם ראו צביעות וחוסר יכולת לממש אהבה אמיתית אפילו בין הוריהם.

שתי מגמות שאפיינו את ההתמודדות של נשיאי ארצות-הברית עם הבעיות החברתיות בשנים אלה:

המגמה הראשונה: התמודדות בתחום **החקיקה** עם הפליית השחורים: ב-1963 הציע הנשיא קנדי חקיקה פדראלית חדשה בנושא זכויות האזרח. אחרי ההתנקשות בנשיא קנדי, פעל הנשיא ג'ונסון להעביר את "**חוק זכויות האזרח**" שהציע קנדי. החוק, שאושר בקונגרס בשנת 1964 הסמיך את שר המשפטים להגיש תביעות בנושא ההפרדה הגזעית בבתי הספר. בנוסף, אסר החוק הפליה גזעית בכל תכנית מקומית (מדינתית) המקבלת סיוע כספי פדראלי. לקביעה זו נודעה חשיבות רבה מאד בשנת 1965, כאשר אישר הקונגרס את תוכניתו של הנשיא ג'ונסון להגיש סיוע כספי פדראלי לבתי ספר יסודיים ועל-יסודיים. כדי ליהנות ממענקים אלו היה על כל בתי הספר להוכיח שמתבצעת בהם אינטגרציה בין שחורים ללבנים. כך התקדם המיזוג בחינוך בין שחורים

ללבנים צעד נוסף. חוק זכויות האזרח אשר גם הפליה גזעית בשירותים ציבוריים כגון מסעדות, בתי מלון, אכסניות ותחנות אוטובוס.

בשנים 1964 – 1968 חוקק הקונגרס שורת חוקים שנועדו למנוע הפליה לרעה של השחורים. כך נחקק "חוק זכויות ההצבעה" שאסר על המדינות לקבוע מבחן כלשהו כתנאי מוקדם לרישום אדם ברשימת הבחורים והמצביעים, והוסיף אלפי שחורים לפנקס הבחורים. החוק גם אפשר לשחורים להיבחר לכהונות ציבוריות בדרום. חוק נוסף שנחקק בתקופה זו היה "חוק הדיור" שקבע כי אפליה גזעית בדיור אסורה. החוק נועד למנוע סירוב של בעלי רכוש למכור או להשכיר את קניינם מטעמים גזעניים. בנוסף, הוכנס התיקון ה-24 לחוקה שאסר לשלול את זכותו של אדם להצביע בבחירות לנשיאות ולקונגרס אם לא שילם מס קלפי. כך חוסל הנוהג של מדינות הדרום לשלול מאזרחיהן השחורים את זכות ההצבעה בתואנה שלא שילמו מס קלפי.

המגמה השנייה: הפעלת מדיניות רווחה לטובת כלל החלשים בחברה:

- פעולותיו של הנשיא קנדי בתחום הרווחה: בתחילת 1961 נכנס ג'ון פ' קנדי לבית הלבן. קנדי, נשיא דמוקרטי צעיר וכריזמטי, סימל באישיותו תקווה לשינוי והתנתקות מהשאלנות המתקתה והפאסיבית שאפיינה את שנות החמישים. הנשיא קנדי יצא בהכרזה על מאבק בעוני ופתח בתוכניות חדשות להתמודדות עם המצוקה החברתית. ניתנו מענקים פדראליים לצעירים למימון לימודים גבוהים, נחנכו תוכניות לשיקום שכונות עוני שבחלקן שותפו התושבים בהחלטות ובביצוען, ואושר חוק שכר מינימום, שהעלה את שכרם של מיליוני אמריקנים. בנוסף, הורחבה רשת ההטבות הסוציאליות ונקבעו פיצויי אבטלה, הוקצבו כספים לבריאות הנפש והופנו כספי עבודות ציבוריות לאזורי עוני.

- פעולותיו של הנשיא ג'ונסון ויצירת "החברה הגדולה": הנשיא ג'ונסון, שנכנס לתפקידו לאחר רצח קנדי ב-1963, הרחיב והעמיק את מעורבות הממשל בתחומי הרווחה, העוני והגזענות. מכלול פעולות אלו כונו "החברה הגדולה". בינואר 1964, זמן קצר לאחר שמונה לנשיא, נשא ג'ונסון נאום לאומה בו אמר: "היום, כאן ועכשיו, מכריז ממשל זה מלחמה ללא תנאי על העוני באמריקה". ואכן, העובדות ההיסטוריות מלמדות כי יותר מכל נשיא אחר לפניו או אחריו התגייס ג'ונסון לביצוע פרויקטים פדראליים אדירים, שנועדו לצמצם פערים בחברה האמריקנית ולהילחם בעוני, בבורות ובבערות שפשו בקרב מעוטי היכולת.

ג'ונסון יזם חקיקה פדראלית בתחום ביטוח הבריאות הממלכתי לשתי קבוצות: לכל האוכלוסייה שמעל לגיל 65 (ולא רק למעוטי היכולת) ולאוכלוסיות החלשות (בכל הגילאים). בנוסף, הופעלו תוכניות פדראליות של עזרה ייחודית לאנשים שגורלם לא שפר עליהם כמו נכים, חסרי השכלה, ילדים ממשפחות הרוסות, אמהות חד-הוריות ומיעוטים אתניים שהוזנחו. תוכניות אלו הפעילו מדיניות של העדפה מתקנת לאלה שלא יכלו להתקדם בכוחות עצמם, על מנת לתת להם הזדמנות נוספת ותנאים בסיסיים למימוש הפוטנציאל שלהם. הוקמה מערכת מלגות נרחבת שעזרה לאלה שלא יכלו לשלם בכוחות עצמם שכר לימוד והכשרה מקצועית, וגויסו מומחים מקצועיים להובלת הפרויקטים. ילדים שהוגדרו כנמצאים בסיכון הוצאו ממשפחותיהם למוסדות פדראליים

ולמשפחות אומנות; משפחות שהוגדרו כבלתי מתפקדות טופלו על ידי עובדים סוציאליים שהתערבו בקהילה ובמשפחה. מערכת שלמה של עובדי רווחה, מורים, מטפלים בקהילה, רופאים, פסיכולוגים ועובדים סוציאליים, ניגשה במרץ לטיפול במגזרים החלשים. הוגדלו מענקי הרווחה למובטלים, הוקמו בתי חולים ומרפאות ציבוריות וחולקו תלושי מזון לנצרכים, במטרה להלחם בעוני ובייאוש בקרב מעוטי היכולת.

הישגיה של תוכנית "החברה הגדולה" היו מרשימים. שיעור האוכלוסייה שהוגדרה מתחת לקו העוני ירד מ-20% בתחילת שנות השישים ל-13% בתחילת שנות השבעים. שחורים רבים, חוואים, עובדים בלתי מיומנים, מיעוטים אסיאתים, היספאנים, אינדיאנים ונשים רבות, הצליחו לטפס במעלה הסולם החברתי ולהיכנס למעמד הבינוני בזכות תוכנית "החברה הגדולה". הפרויקטים שיזם ג'ונסון נמשכו בין עשר לחמש עשרה שנים ובזכותם הצטרפו למעמד הבינוני מאות אלפי אנשים, שלא היו יכולים להגיע להשכלה או להתפתחות מקצועית, לרכוש מקצוע ולהשתלב בכלכלה ובמערכת היצרנית האמריקנית.

[הערה: כמובן שכל חוקי זכויות האזרח, שנחקקו בתקופתו של ג'ונסון ואסרו אפליה בין שחורים ללבנים, וחוקים שהבטיחו לכל אזרח את מימוש זכותו להצביע בבחירות, תואמים גם הם את מדיניות "החברה הגדולה"]

שאלה מספר 24

ההתפתחויות ביחסים הבין לאומיים השפיעו על מעורבות ארצות הברית בעולם משנות ה-90 של המאה ה-20 כך:

בשנת 1989 התפרק הגוש הקומוניסטי. המדינות הגרורות במזרח אירופה נפרדו מהשליטה הסובייטית ומהמשטר הקומוניסטי. המשטרים הללו התחלפו במשטרים חופשיים יותר. במהלך 1989 נערכו בחירות דמוקרטיות במדינות הללו, חומת ברלין נפלה, שתי הגרמניות התאחדו למדינה דמוקרטית אחת, ברית ורשה (שהוקמה כנגד ברית נאט"ו) התפרקה והמדינות הבלטיות וגרוזיה הכריזו על עצמן כמדינות עצמאיות וחופשיות משלטונה של בריה"מ.

בריה"מ החליפה את שמה ל'חבר העמים' ואפשרה למדינות נוספות עצמאות תוך כדי שמירה על מעמדן ב'חבר העמים' וביניהן: אוקראינה, ארמניה, בלרוס, קזחסטן ועוד. תהליכים אלה הבהירו כי המלחמה הקרה הסתיימה וכי ארה"ב ניצחה בברור במלחמה זו.

עם נפילת הקומוניזם והתמוטטות הגוש הסובייטי גדל מאוד כוחה היחסי של ארה"ב מול שאר העולם. מעתה לא עמד מולה יריב בר השוואה וכמעצמה יחידה גדלה נכונותה להשתמש בכוחה ברחבי העולם. ואכן, ארה"ב שולחת צבא אמריקני לפנמה (1989), למפרץ הפרסי (1991), לסומליה (1992), להאיטי (1994), לבוסניה (1995) ועוד.

דוגמאות למעורבות:

המעורבות במלחמת המפרץ

ב-1990 פלשה עיראק בהנהגתו של סדאם חוסיין לכוויית, שכנתה העשירה בנפט. הפלישה בוצעה בניגוד לחוק הבינלאומי. האו"ם קרא לנסיגת עיראק מכוויית וכשעיראק התנגדה החליט האו"ם לגייס קואליציה של מדינות ולצאת לפעולה נגד הפלישה העיראקית ונגד הרודן השולט בה. ארה"ב הרכיבה והנהיגה את הקואליציה שבה היו שותפות: בריטניה, צרפת, סעודיה, מצרים, טורקיה, סוריה וחלק ממדינות המפרץ וכן מדינות נוספות שתמכו בצעד זה. ההתקפה התקיימה ב-1991 וכוויית שוחררה מכיבוש עיראקי.

הנשיא בוש (האב) יצא למלחמה והכריז כי כוונתה של ארה"ב היא ליצור עולם טוב יותר שבו מדינה אחת לא פוגעת בריבונות שכנתה ובו אין מקום לדיקטטורים. ואכן מטרתה השנייה של המלחמה הייתה להפיל את סדאם חוסיין- אך היא לא הושגה במלחמת עיראק הראשונה. במלחמה השנייה ב-2002 שאותה הוביל הנשיא בוש (הבן) נתפס סדאם חוסיין בידי האמריקנים, נשפט בבית דין עיראקי הוצא להורג ב-2006. בחסות כיבוש אמריקני נעשה ניסיון עד היום להקים בעיראק משטר חופשי ודמוקרטי.

המעורבות בחבל קוסובו- סרביה.

עם נפילת הגוש הקומוניסטי, התפרקה יוגוסלביה למדינות לאום והן: סלובניה, סרביה, קרואטיה ובוסניה. תהליך זה היה מלווה במלחמות אזרחים קשות. אחת מהן התחוללה בחבל קוסובו שבסרביה. בחבל היו תושבים אלבנים (מוסלמים) שדרשו עצמאות מסרביה. במהלך המלחמה ביצעו הסרבים בהנהגתו של נשיאם מילושביץ גירוש ורצח של אלבנים. מעשים אלה זכו לסיקור תקשורתי רחב ובמערב החלו לגנותם. ארה"ב החליטה להתערב. ההתערבות נעשה באמצעות נאט"ו, ששלחה מטוסים להפציץ את סרביה מהאוויר. במשך 78 ימים בשנת 1999 התקיפו מטוסי נאט"ו את סרביה. אלפי סרבים נהרגו ומאות אלפים נטשו את בתיהם והפכו לפליטים. המבצע השיג את מטרתו: המלחמה הסתיימה והשקט חזר לאירופה. מעמדן של חבל קוסובו הועבר לדיון ולהחלטת האו"ם. הנשיא מילושביץ נעצר ב-2001 ע"י מקומיים והוסגר לבית הדין הבינלאומי בהאג. שם הועמד לדין באשמת ביצוע טיהור אתני. הוא מת בכלאו ב-2006 טרם סיום המשפט. ב-2008 הכריזה קוסובו על עצמאותה בהכרזה חד צדדית ללא הסכמת האו"ם. ארה"ב תמכה בהכרזה שנתרה עדיין שנויה במחלוקת בין מדינות העולם.

נושא 8 - סין המודרנית

(הערה: על הנבחן היה לענות על אחת מהשאלות 29-30 (פרק ראשון)

ועל אחת מהשאלות 31-32 (פרק שני)

פרק ראשון

שאלה מספר 29

סעיף א'

מאו צה טונג יצא ל"מסע הארוך" על רקע מסעות ההכחדה שערך צ'אנג קאי שק בקומוניסטים. ב-1932 נערך מסע ההכחדה הרביעי וב-1933 הוחל במסע החמישי. צ'אנג קאי שק נועץ במומחה גרמני ונקט בטקטיקה חדשה נגד הקומוניסטים על פיה יטיל מצור, יטיל חרם כלכלי על האזור הנצור וכך ישבור את כוחם של הקומוניסטים.

בשלב הראשון נערכו קרבות בהם הייתה עדיפות לכוחותיו של צ'אנג קאי שק במספר חיילים ובנשק. כוחותיו מנו כ-700,000 חיילים שהשתמשו בארטילריה וחיל אוויר מול 150,000 בלבד מצד הצבאות של מאו שהיו חסרי אמצעים צבאיים מספיקים.

באוקטובר 1934 מצליח צ'אנג קאי שק להכות בקומוניסטים. הוא מקים עמדות נייחות סביב הקומוניסטים בג'אנגסי, והקומוניסטים מבינים שהם אינם יכולים להחזיק מעמד.

לאחר מספר כישלונות החליט מאו לשנות את הטקטיקה ולפצל את לוחמיו לחמישה טורים שיצאו למסע נסיגה ארוך. 90,000 חיילים ועוד אזרחים מעטים יצאו ל"מסע הארוך", למסע של נסיגה,

שנמשך שנה שלימה מדרום לצפון במטרה למצוא בסיס חדש - מקלט חדש.

השפעת המסע על התנועה הקומוניסטית בסין:

- התנועה הקומוניסטית הקימה לעצמה בסיס חדש ביינאן שבחבל שנסי.
- המפגש בין הקומוניסטים לאוכלוסייה האזרחית הנמצאת באזורים שונים וחלקם באזורים נידחים הגביר את האהדה לקומוניסטים ואפשר להם להפיץ את תורתם.
- מאו גבר על מתנגדיו האידיאולוגיים ונעשה המנהיג הבלתי מעורער של התנועה הקומוניסטית בסין.
- המסע הפך למיתוס מכונן ונוצל לצרכי תעמולה ע"י הקומוניסטים.

סעיף ב'

ההבדלים בין הגישה של צ'אנג קאי שק לגישה של מאו צה טונג בנוגע למלחמה נגד יפן עד "תקרית סיאן":

פלישת יפן למנצ'וריה ב-1931 הייתה אמורה לרכז את עיקר המאמץ הלאומי הסיני נגד התוקפנות היפנית. מעתה היה על סין להתמקד במאבק אנטי יפני שכן יפן היוותה איום ישיר ומיידי לקיומה העצמאי של סין. לאחר כיבוש מנצ'וריה חתם המשטר הלאומי בסין על הסכם שביתת נשק עם יפן. בהסכם שנחתם ב-1933 הכירה סין במצב שכפו עליה היפנים. בסין המצב היה קשה ביותר. הפיצול בין צ'אנג קאי שק וממשלתו הלאומית לבין הקומוניסטים בהנהגתו של מאו צה טונג העמיק.

צ'אנג קאי שק והגוואמינדנג ראו בקומוניסטים כאויב העיקרי ואת מירב מרצם הקדישו למאבק נגדם. מול האויב היפני הציבו התנגדות פוליטית ודיפלומטית רפה בלבד.

בעימות עם היפנים נמנע צ'אנג קאי שק משימוש ביחידותיו הנבחרות ושמר אותן למאבק הגורלי בקומוניסטים ולאבטחת מעמדו מבית. מדיניותו העדיפה הקרבת חלקי אדמה מבית על סיכונים פנימיים למשטרו.

בנוסף, בתקופה זו פקדו את סין אסונות טבע גדולים, בצורת ורעב שגרמו למותם של עשרות מיליונים ולמכירתם של ילדים תמורת כסף למחייה.

הסינים ציפו לפתרון בעיותיהם הכלכליות ולפתרון המשבר נגד יפן. המאבק בקומוניסטים לא עמד בסדר עדיפות ראשון של המוני הסינים אלא בראש סדר העדיפויות של צ'אנג קאי שק בלבד.

מבחינה פוליטית צ'אנג קאי שק שגה. בסין רבים הבינו כי יפן מאיימת על שלמותה ועצמאותה של סין ולכן המאבק הסיני-יפני צריך להיות דומיננטי. צ'אנג קאי שק יכול היה ללכד את הסיני סביבו במאבק זה ולהפוך את המאבק לסיסמתו הפוליטית, אך הוא לא הבין זאת.

בניגוד אליו, התנועה הקומוניסטית תחת מאו הבינה את הערך התעמולתי במאבק זה והכריזה על מאבק ביפן כמאבק הניצב בראש סדר העדיפויות שלה.

התקרית :

צ'אנג קאי שק לא נכנע והמשיך במסע ההכחדה. הוא הקים מפקדה שהכינה את מסע ההכחדה השישי. בראשה עמד "המרשל הצעיר" ג'אנג סואה ליאנג. המפקדה התמקמה בסיאן בדרום חבל שנסי. המפקדה כללה חיילים שלא הסכימו עם מטרות המבצע: הם שאפו להלחם נגד יפן ולא נגד כוחות סינים. מלחמת האחים נראתה להם חסרת חשיבות ומכאן המוטיבציה הייתה ירודה ביותר. על פי עדויות נחשפו החיילים ל"אויביהם" הקומוניסטים, ניהלו איתם שיחות ואף הושפעו מרעיונותיהם. כאשר ביקר צ'אנג קאי שק בסיאן ונפגש עם "המרשל הצעיר" כדי לתכנן את המסע האנטי קומוניסטי הבא הציג "המרשל הצעיר" להפסיק את מלחמת האחים ולהקים חזית משותפת אנטי יפאנית ולהדק את הקשר עם בריה"מ. הצעות אלה נדחו ע"י צ'אנג קאי שק. המרשל הצעיר הציע להקים קואליציה עם הקומוניסטים ושוב בקשותיו נדחו.

כנגד צ'אנג קאי שק פרצה מרידה צבאית גלויה שבסופה נוצרה חזית לאומית מאוחדת ובה השתתפו שני הצדדים שעד כה לחמו זה בזה. צ'אנג קאי שק נעצר ונמנעה חזרתו לבירה בננקינג. מעצרו של צ'אנג גרם להלם בננקינג, ברחבי סין ובקרב בירות המעצמות השונות. על רקע זה החל מו"מ לשחרורו. הקומוניסטים בראשות צ'ו אן לאי תיווכו בין הצדדים, הצילו את חייו ואפשרו לו לחזור לננקינג.

השפעותיה על המאבק נגד יפן:

צ'אנג קאי שק קיבל לבסוף את תביעות המורדים ובעקבות זאת הוקמה חזית לאומית מאוחדת בין הממשלה ובין הקומוניסטים. צ'אנג קאי שק נאלץ להגיע להסכם עם הכוח הזה. צ'אנג הכריז רשמית כי המטרה המרכזית היא להדוף את הפולש היפני. בפועל מטרתו הייתה לפייס את דעת הקהל ואת הצבא שלא היו מוכנים לקבל את מאבק האחים שהתקיים בסין בשעה שבה ניצב אויב בשער ומאיים על שלמותה ועצמאותה של סין.

היפנים ראו באיחוד הסיני איום וסיכוייהם להגשים את מטרותיהם בסין הלכו וקטנו. ביפן הבינו כי שיטת הנגיסה האיטית באדמתה של סין אינה טובה עוד וכי על יפן להחליט האם היא מפסיקה את פעולות האיבה נגד סין או שעליה לתקוף את סין התקפה כוללת וגלויה ולנצח.

היפנים החליטו לתקוף, ואכן ב-1937 החלה מתקפה נגד סין.

שאלה מספר 30

סעיף א'

הסיבות ל"מהפכת התרבות":

- **הביקורת כנגד מאו והמחלוקת המפלגתית** בין תומכי המדיניות הפרגמטית לבין תומכי הקו האידיאולוגי הקומוניסטי הטהור.
- **מאו חשש מפני התנוונות הרוח המהפכנית ומפני מיסודה של המהפכה.** הוא חש שנוצרת בסין שכבה בירוקראטית בורגנית, מקצועית ואקדמאית בתכונותיה היונקת מהעבר הלאומי, מן המסורת המשפחתית השמרנית, מהרכושנות ומהשפעות סובייטיות ואחרות. מאו מצא לנכון לקעקע נטיות אלה שנראו לו ריאקציוניות. יסודות ריאקציונרים מתונים, שעלולים לעצור את הגלגל המהפכני.
- **נקודה נוספת שהטרידה את מאו הייתה הדור הצעיר, שלמד את התיאוריה המהפכנית, אך לא התנסה בקידומה הפוליטי ולא הכיר את המאבק שקדם לה.** הדור הצעיר הוא אוכלוסיית המטרה של מאו ואותו הוא מגייס למהפכה.

סעיף ב'

מהפכת התרבות נועדה ללבות מחדש את הלהט המהפכני ולטהר את המדינה מגורמים ריאקציונרים.

בראשית המהפכה פוטרו מתפקידם מתנגדיו הפוליטיים של מאו ביניהם הרמטכ"ל זיואי ציינג (שהתנגד לניתוק הקשר עם בריה"מ), ראש עיריית פקינג פנג ג'ן, שרים וסגני שרים של משרד התרבות, החינוך, נשיאי האוניברסיטאות, ראשי מחלקות התעמולה, עיתונאים, עורכי ביטאונים ואקדמאים.

סטודנטים ותלמידי תיכון הקימו תנועת מחאה מאואיסטית אדירה והממסד התקפל בפניה: תחילה נכנעו המורים שנגדם רוכזו ההתקפות האידיאולוגיות ואחריהם באו פעילי המפלגה ובירוקרטים ברשויות השונות. הוועד המרכזי של המפלגה קיבל החלטה שתקפה את אלה מקרב המנהיגים המפלגתיים "הצועדים בדרך קפיטליסטית". להלכי רוח אלה הצטרפה **מלחמת עיתוני קיר** שהחלה מפקין והתפשטה ברחבי סין. תנועה זו הוקיעה את היסודות האנטי מהפכניים למיניהם.

כך נוצרה ברחבי הארץ תנועה סולידרית רחבה המוקיעה את אלה המתנגדים למהפכה והורסים אותה. בראש המוקיעים עמדו "**המשמרות האדומים**", שבאו מתוך תנועת המחאה המאואיסטית והפכו לכוח המחץ של "המהפכה התרבותית".

מאו פעל באמצעות "המשמרות האדומים" שלחמו נגד כל גילוי של התמסדות המהפכה ובכל ביטוי של שחיתות. המשמרות פעלו באמצעות טיהורים, השפלות, טרור, "חינוך מחדש" ושטיפת מוח. **המסע המהפכני צבר כוח ותאוצה.** אל התלמידים והסטודנטים שהצטרפו ל"משמרות האדומים" הצטרפו פועלים שניצלו את החופש שניתן להם והשתתפו אף הם בתנועת המחאה האדירה. פועלים לצד הסטודנטים והתלמידים שנטשו את ספסל הלימודים השתלטו על ערים וכפרים, מפעלים ומוסדות, כבישים ומסילות ברזל ופיזרו את גופי הממסד המפלגתי-בירוקראטי.

אזרחי סין אולצו לקנות את "הספר האדום" שכלל לקט מובאות של מאו ולשנן בעל פה את תוכנו. הכפייה התרבותית עוררה היסטריה קנאית ומאבקי סיעות בתוך המפלגה **ועד מהרה החל השלטון לאבד שליטה על המתרחש, והמדינה הידרדרה על סף מלחמת אזרחים נוספת.**

הנזק המנהלי, התרבותי והכלכלי בגל המהפכני הנוכחי היה עצום. הייצור נפגע, אוצרות תרבות הושמדו ומערכת החינוך קרסה כליל. שנים אחדות לא התקיימו לימודים סדירים בבתי הספר. מאו ואנשיו בהנהגה איבדו את השליטה על **הגולם המהפכני** והחלו לחשוש מערעור סמכות השלטון המרכזי.

בשלבם האחרונים של הגל המהפכני, **כשהורגש מצב של אנרכיה החל הצבא להתחזק.** הצבא היה עדיין היחיד שהיה מסוגל לתפקד כראוי. לעיתים נוצרו סכסוכים מקומיים בין הצבא לבין המשמרות האדומים או קבוצות מהפכניות אחרות שפעלו האחת כנגד השנייה. מאו חשש מאנרכיה והבין כי עליו להשיב את הסדר ולצמצם את כוחו של הצבא.

הכוחות שגרמו להפסקת המהפכה:

מאו ואנשיו שחששו מאנרכיה מוחלטת ומאיבוד השלטון החלו לעשות מאמצים להחזיר את הסמכות למפלגה ומינו וועדות מפלגתיות שתפסו את מקומם של וועדים מהפכניים למיניהם, והחל משנת 1971

החל בהדרגה **תהליך השיקום**. מאז פעל בשיתוף עם הגורמים הפרגמטיים במפלגה בהם ראש הממשלה ג'ון אן לאי, ובשנת 1973 הוחזר גם דנג סיאן פינג שהוקע כ"הולך בדרך הקפיטליסטית". בסוף ימיו של מאו החלה סין את צעדיה לקראת מודרניזציה בתחומי החקלאות, התעשייה, המדע, הטכנולוגיה והצבא. עד מותו של מאו בשנת 1976 שוקמה מחדש המסגרת המדינית והמפלגתית.

פרק שני

שאלה מספר 31

הסיבות למלחמת האופיום הראשונה:

במאות ה-7 וה-8 החל האופיום לחדור לסין במינון נמוך כבעל סגולות רפואיות וכאמצעי ריפוי. במאות ה-16 וה-17 החלו לערבב בין אופיום ובין טבק מטייוואן בחבל פוג'ין ומשם הופץ האופיום הלאה.

האופיום היה לא חוקי והשפעתו הייתה מזיקה הן מוסרית והן כלכלית. מבחינה כלכלית צריכת הסם הייתה נרחבת ומטילי הזהב והכסף שהיו בידי הסינים הלכו ופחתו. חסרונם פגע בסין כלכלית. למרות זאת, הפך האופיום למוצר של מותרות והמשתמשים בו עישנו אותו דרך נרגילה. עישון האופיום הלך והתרחב והקיסר (יונג צ'יאנג 1723-1739) החל במאבק נגד האופיום ומפיציו. הבריטים ששלטו בהודו הובילו את האופיום משדות צמח הפרג לסין. הסחר התבצע עד שנת 1833 ע"י חברה בריטית בשם: **"חברת הודו המזרחית"**, שפעלה בהיתר מלכותי ומכרה כמויות עצומות של אופיום לסין, למרות האסור של השלטונות הסינים.

הבריטים גרפו רווחים עצומים כתוצאה מהסחר באופיום ובכך גרמו בהדרגה להרס החברה הסינית. חשוב לציין כי הסחר באופיום היה אסור בעת ההיא במערב אך קיבל עידוד מיוחד במזרח. כדי לקבל קנה מידה ביחס לסחר עם המזרח אציג את הנתונים הבאים:

בשנת 1729 נמכרו 200 תיבות אופיום. בשנת 1820 נמכרו 10,000 תיבות אופיום וב-1848 נמכרו 40,000 תיבות אופיום. בשנה זו מספר החנויות המוכרות אופיום עלה משמעותית ומספרן הגיע למספר החנויות המוכרות משקאות חריפים במערב. הסחורה סופקה ל-2 עד 3 מיליון מעשנים. החדרת האופיום לסין בקנה מידה נרחב עוררה צעדים ממשלתיים קיצוניים שנועדו לאסור על יבוא, מלבד לצרכים רפואיים.

אך הסם מצא לו דרכים לחדור לארץ למרות האיסורים. מתווכים ופקידים סינים לא יכלו לעמוד בפיתוי, קיבלו שוחד ונתנו לסם לחדור לסין. השחיתות גברה ופשטה בחברה הסינית הגבוהה גם כן. הקיסרים הסינים ניסו להלחם בתופעה במספר דרכים (הגורמים למלחמת האופיום הראשונה):

- **המאבק באופיום כלפי פנים**. ב-1839 הגיע לקנטון נציב קיסרי מיוחד **לין צה סו** LIN TSE-SU כדי לחקור את דרכי כניסתו הבלתי חוקיות של האופיום ולפקח במישרין על עצירתו. לין היה אחד הלוחמים הנוקשים נגד האופיום, ואף הצהיר לא אחת שאם לא תיבלם כניסתו של הסם

לסין לא יהיו לסין בעתיד חיילים ללחום באויביה וגם לא משאבים כספיים להחזיק צבא. הוא פתח במסע החלטי נגד האופיום ומפיציו, אסר ואף הוציא להורג נתינים סינים, פקידים וסוחרים שהפרו את החוק.

- המאבק בייבוא האופיום המתבצע ע"י סוחרים בריטים.** לין ניסה בשלב ראשון לפנות למלכה ויקטוריה כדי שהיא תתערב ותבלום את הנגע. אחר כך פנה במישרין לסוחרים הזרים וטען בפניהם כי פעילותם משחיתה. הראייה לכך היא כי גם בארצם האופיום אסור למכירה ועישון. כשנכשל פנה בדרך תקיפה יותר והדגיש כי לעבריינים צפויה ענישה מחמירה. הוא דרש להסגיר את האופיום שהיה במחסני הסוחרים ואוניותיהם. כשלא נענה, הורה על הפסקת המסחר עם הזרים בקנטון והורה על הטלת מצור על רובע הסחר והמגורים שלהם.

צ'רלס אליוט, הנציב המסחרי הבריטי בסין, ראה בצעדו של לין צעד שרירותי ובלתי חוקי וטען כי לין פגע בחופש המסחר וברכוש בריטי. אחרי שישה שבועות של הסגר הורה אליוט לסוחרים הבריטים למסור את הסחורה שהייתה במחסנים לשלטונות הסיניים. 20,000 תיבות נמסרו והושמדו, אך לין לא הסתפק בכך ודרש מכל הסוחרים הזרים לחתום על הצהרת התחייבות שלא יעסקו עוד בסחר אופיום. הם התבקשו לחתום שכל מטעני האופיום שיתפסו בעתיד יוחרמו ושהאחראיים עליהם יוצאו להורג. אליוט סרב. לין מצידו לא התיר לבריטים לחדש את פעילותם הכלכלית. רק מי שחתם על ההצהרה יכול היה להמשיך בפעילות כלכלית.

תוצאותיה של המלחמה:

מנקודת מבט בריטית המלחמה הייתה מוצדקת שכן היא נועדה להגן על האינטרסים הכלכליים של בריטניה ועל זכותם של הנציגים הבריטים לסחור באופן חופשי.

לגבי הסינים הייתה זו התמודדות עם עקרונותיהם. הם לא היו מוכנים לוותר, לא בנושא האופיום ולא בשאלת העיקרון האקסטרטוריאל. כל נסיגה מצידם הייתה פגיעה באינטרס הלאומי והודאה בעליונותם של "הברברים" המערביים ובזכותם לפעול על אדמת סין.

המלחמה נמשכה יותר משנתיים והראתה באופן ודאי את העליונות הצבאית הבריטית בקנטון, שנגחאי ובעמק הינגצה. הסינים ספגו מכה צבאית ניצחת ונותרו חסרי אונים במערכה. כשהגיעו הבריטים לשערי נקנינג, דרך הנהר נאלצו לחתום על הסכם משפיל להפסקת מלחמה. ההסכם נחתם על סיפונה של אוניית תותחים בריטית.

סין הבינה כי עליונותה על המערב אינה מובנית מאליה ובכך נפגע כבודה. תפיסתה ביחס לעצמה וביחס למערב "הברברי", כפי שכינתה אותו, הוכחה כשגויה.

חוזה ננקינג

סין נכנעה ונאלצה לחתום על **חוזה ננקינג** (1842). ההסכם כפה על סין תנאים משפילים ופגע ביחסים בינה לבין בריטניה:

- סין שילמה פיצויים בסך 21 מיליון דולר על ההוצאות שנגרמו לה במלחמה ועל השמדת האופיום לפני המלחמה.
- החובות של הסוחרים הסינים לבריטים סולקו.
- נקבעו מחירי מקסימום לסחורות סיניות. נקבעו הסדרי מכס חדשים שנועדו להקל על חדירתן של סחורות בריטיות לסין.
- ברטניה קיבלה את האי הונג-קונג כבסיס טריטוריאלי לצמיתות וחמש ערי נמל נוספות נפתחו לסחר בריטי: שנחאי, ננקינג, טיינג'ין, פוג'ו ואמוי (מבין הערים הללו תפסה שנחאי את מקומה של קנטון כמרכז מסחרי בינלאומי וכמרכז לנוכחות הזרים בסין).
- הוסכם על עקרון "אקסטריטוריאלי" על פיו זרים שבצעו פשע בנמלים הללו יישפטו על-פי חוקי ארצותיהם ולא על-פי החוק הסיני.
- הסכם ננקינג חשף את חולשתה של סין ובעקבותיו החלה חדירת שאר המעצמות לסין.

המשמעות וההשלכות של מלחמת האופיום הראשונה:

מלחמת האופיום הראשונה הייתה **מלחמה בין שתי תרבויות שונות זו מזו**. סין ובריטניה העריכו את עצמתן בתחילת המלחמה באופן שונה מהערכתן בסופה שכן, בריטניה ניצחה צבאית והוכיחה עליונות צבאית וטכנולוגית למרות שנלחמה באזור המרוחק מארץ האם.

סין העריכה את עליונותה ואת עוצמתה כבעלת יכולת להתמודד בקלות עם האויב המערבי הברברי אך התבדתה. הביטחון הסיני התבסס על ניצחון סין בזמן הפלישות המונגולית והמנצ'ורית לסין. חדירות אלה הסתיימו בניצחון סיני ובטמיעתו של העם המונגולי והמנצ'ורי בסין בתהליך של סיניפיקציה. כך הפך הכובש לנכבש.

במלחמה זו סין הפסידה צבאית ואף הושפלה בהסכמים שנחתמו בננקינג. ההפסד יצר משבר תדמיתי ותפיסתי עמוק בסין. הפלישה המערבית איימה למוטט את הסינים תפיסתית.

העליונות הטכנולוגית המערבית אילצה את הסינים להיכנע ויצרה עימות תרבותי, אידיאולוגי ופוליטי שיהווה רקע לצמיחתה של סין החדשה.

הצלחתה של בריטניה ניפצה מיתוסים. הסינים שראו את עצמם כנתיני "הממלכה המרכזית" עמדו בפעם הראשונה מול תרבות איתנה שאותה לא הכירו. תרבות שלא הסכימה להרכין ראש בפני ערכיהם.

ייבוא האופיום והסחר לא זוכאו בהסכם ננקינג. להיפך, לבריטים נקבעו זכויות יתר בתחום הכלכלי ובתחום המשפטי (בשל הזכויות האקסטריטוריאליות).

החוק הסיני הפך למוגבל. הוא התייחס לאדמת סין ולנתינייה הסיניים אך לא לזרים. בכך נפגע כבודו של סין עוד יותר ונקבעה נחיתותה. כך, **עימות שהיה לכאורה עימות אימפריאלי-כלכלי** הפך לעימות בעל משמעות רחבה הרבה יותר- **לעימות מדיני ותרבותי** כולל. המסכת התרבותית הסינית נמצאה מושפלת ומוכית על ידי זרים שהפעילו עליה לחץ ופגעו בכבודה. **ההסכם היה הסכם כפייה ראשון מיני רבים שנכפו על סין בהמשך.** על הסכמים דומים חתמה סין כעבור זמן קצר עם צרפת, ארה"ב ומדינות אחרות.

שאלה מספר 32

"אירועי כיכר טיין – אן מן":

ב-15 באפריל 1989 נפטר הוא יאו בנג, מי ששימש כיושב ראש המפלגה וסולק מתפקידו בשנת 1987. הוא סימל את המדיניות הדמוקרטית ליברלית (מדיניות "הדלת הפתוחה"). מותו סימל את תחילת המאבק של הסטודנטים והאינטלקטואלים למען רפורמה ויתר דמוקרטיזציה בסין. מאות מפגינים יצאו לכיכר טיין-אן-מן שבלב פקינג, נאספו ליד המצבה למנהיגי המהפכה והתייחדו עם זכרו. המפגינים יצאו נגד המפלגה הקומוניסטית ונגד הממשל הקומוניסטי ודרשו:

- לטהר את שמו של הו שהואשם "בגילויי חולשה כלפי הליבראליזציה הבורגנית" שהתפשטה בחברה הסינית.
 - להפסיק את מסע הרשויות נגד מה שכונה "הזיהום הרוחני" ו"הליבראליזציה הבורגנית".
 - לפרסם מהם ההכנסות והנכסים של המנהיגים וקרובי משפחתם.
 - עיתונות חופשית וחופש ביטוי.
 - הקצאת כספים רבים יותר לחינוך.
- המפגינים שהתרכזו בכיכר קראו גם ל"סילוקה של טזה סי", כינוי שהודבק לדנג שיאו פינג, שישב לדעתם על כיסאו זמן רב מידי. ככל שהתקרב מועד ההלוויה של הו, גדל מספר המפגינים, שכלל נציגי מכללות ואוניברסיטאות לא רק מפקינג אלא גם מערים אחרות לכמאה אלף. בהדרגה התפשטה תנועת המחאה גם לערים אחרות. דנג שיאו פינג הזהיר שההפגנות מהוות איום ל"מדיניות המודרניזציה המתחזקת בסין הסוציאליסטית" וטען שיש לנקוט באמצעים שיכולים להיות גם אלימים כנגד המפגינים. במקביל, קודמו חיילי הארמייה ה-8 לאזורים הסמוכים לבירה. הסטודנטים דרשו שנציגי השלטון ידונו עמם על דרישותיהם כשווים מול שווים ויתנצלו על התנהגות אלימה של כוחות ביטחון הפנים שעמם הגיעו להתנגשות. הסטודנטים דרשו שכלי התקשורת הממשלתיים ידווחו דיווח הולם של פעולות תנועתם ושל דרישותיהם. כדי לא להצטייר כאנטי קומוניסטים העלו סיסמאות התומכות במפלגה הקומוניסטית ובסוציאליזם לצד סיסמאות התומכות בדמוקרטיה וברפורמה ומתנגדות לדיקטטורה.

המתח עלה על רקע התקרבות הארבעה במאי ועל רקע ביקורו הצפוי של נשיא בריה"מ מיכאיל גורבצ'וב בפקינג. הביקור נחשב לביקור היסטורי אחרי 30 שנה של קרע בין בריה"מ לבין סין. הסטודנטים הניחו כי התקשורת הבינ"ל שהייתה במקום תגביר בעצם נוכחותה את הלחץ על השלטונות. במצב רגיש זה הממשלה לא תעז לפגוע במפגינים.

ערב הארבעה במאי קרא יו"ר המפלגה ז'או זי יאנג לשקט ולאחדות, אך הימנעותו מגינוי הליבראליזציה הבורגנית וביקורת שהשמיע נגד עמדתו של דנג סיאו פינג הוציאו אותו מחוץ לצמרת השלטון. דנג וחבריו הותיקים למפלגה סברו שהגיעה השעה לפעול ביד קשה.

בארבעה במאי הצטרפו לסטודנטים גורמים לא סטודנטיאלים כמו עיתונאים מ"יומון העם", פועלים ותושבי העיר, מעגל המפגינים התרחב וכלל את מעמד הביניים, עובדה שחיצקה את המפגינים. עמדת המפגינים הקצינה והם החליטו להחרף את המאבק ולפתוח בשביתת רעב. לקראת ביקורו של גורבצ'וב הגיע מס' המפגינים שובתי הרעב ל-3000.

יממה לפני נחיתת מטוסו של גורבצ'וב הגיע מספר התומכים בשובתי הרעב למאות אלפים כשאל השובתים הצטרפו מורים, עובדי התעשייה, סופרים, תלמידי תיכון ותושבים מכל גווי החברה. גורבצ'וב שיזם את מדיניות ה"גלסנוסט" ואת ה"פרסטרויקה" היה סמל למפגינים ותוכניותיו לפתיחות ורפורמה זכו לשבחים בפי המפגינים.

ככל שהחרף מצבם של שובתי הרעב הקצינו דרישותיהם. הם דרשו מהשלטונות לסגת מהכוונה לדכא את ההפגנות בכוח, לנהל שיחות עם השובתים ולהכיר בארגונם. באותו זמן הגיע מספר המפגינים בכיכר ללמעלה ממיליון איש.

ראש ממשלת סין לי פנג החליט להיפגש עם מנהיגי השובתים וונג דאן וור קאי סי. הפגישה נכשלה ולי הבהיר שממשלתו לא תרשה להחריב את השיטה הסוציאליסטית. ז'או יו"ר המפלגה עשה ניסיון נוסף להידבר עם המפגינים ללא הצלחה.

בנאום שנשא דנג סיאו פינג בפני הוועד המרכזי של המפלגה ושודר בכיכר הוא טען שגורלה של הרפובליקה העממית נמצא בסכנה ונחוץ לפעול בהחלטיות נגד המאיימים על עתידה של המהפכה. יום לאחר הנאום הוכרז מצב חירום: התאספויות, תהלוכות, הפגנות, חרמות ושביתות נאסרו על פי חוק וכן נאסר על חלוקת כרוזים, החתמה על עצומות והוטלו הגבלות על העיתונות.

ב-3 ביוני 1989 לאחר חצות נורו היריות הראשונות כשכוח צבאי פילס דרכו אל הכיכר. טנקים, נגמ"שים ומשאיות זרמו אל הכיכר עם חיילי הארמייה ה-38 וה-27. תוך זמן קצר הפכה הכיכר וכל הדרכים הסמוכות אליה לשדה קטל. האירוע תועד מבעד למצלמות הטלוויזיה ששידרו ישירות לעולם כולו. מספר ההרוגים לא נודע, וכן לא ידוע מספר הנפגעים מקרב האזרחים. דנג סיאו פינג ולי פינג שיבחו את דיכוי המרידה האנטי מהפכנית ופתחו במסע ממושך ושיטתי נגד הפעילים בכיכר. וור קאי סי וכמה מחבריו הצליחו לברוח מסין. פינג לי זי קיבל מקלט בשגרירות האמריקנית. רבים נאסרו, 24 איש הוצאו להורג. בסוף יוני הוחלף יו"ר המפלגה ז'או זי יאנג ב-ג'יאנג זה מין.

השפעת האירועים על סין:

בראשית שנות ה-90 סין ניסתה להתאושש ממאורעות הדמים בכיכר. המשטר הצבאי בוטל, סין חזרה למדיניות "הדלת הפתוחה" בכלכלה אך לא בתחום הפוליטי. הדיקטטורה ממשיכה להתקיים כדרך סוציאליסטית השומרת על ההגמוניה של המפלגה הקומוניסטית בסין.

השפעת האירועים על יחסיה של סין עם מדינות העולם:

התגובה הראשונית בעולם הייתה הטלת חרם כלכלי על סין מצד הממשל האמריקני, הבנק העולמי וגורמי תיירות בעולם.
החרם על סין נחלש בהדרגה כאשר נשיא ארה"ב, ג'ורג בוש (האב), טען שיש להימנע מסנקציות כלפי סין שיותירו אותה מחוץ למעגל הבינ"ל.